

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ**

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Факультет культурології

Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня бакалавра

Критика культури і цивілізації в роботах Ж. Руссо

Освітньо-професійна програма
**Фундаментальна та прикладна
культурологія**

галузь знань **03 Гуманітарні науки**

спеціальність **034 Культурологія**

Здобувач: Токарева М.С.

Керівник: почесний ректор Харківської
державної академії культури, доктор
історичних наук, професор кафедри
культурології Шейко В.М.

Рецензентка: кандидатка філософських
наук,
доцентка кафедри гуманітаристики Харківс
ької державної академії культури Лисенкова
В.В.

Допущена до захисту на засіданні
кафедри культурології « » _____ 2023 р.,
протокол №

Харків 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИТИКИ КУЛЬТУРИ І ЦИВІЛІЗАЦІЇ.....	6
1.1. Сутність понять «культура» і «цивілізація».....	6
1.2. Філософські погляди Ж. Руссо	17
РОЗДІЛ 2. КРИТИКА КУЛЬТУРИ І ЦИВІЛІЗАЦІЇ В РОБОТАХ Ж. РУССО.....	26
2.1. Аналіз поглядів Ж. Руссо на культуру як джерело віддаленості від природи та елементарної простоти життя.....	26
2.2. Аналіз поглядів Ж. Руссо на цивілізацію як джерело нерівності, деградації та відчуження між людьми	30
2.3. Раціоналістична парадигма дозвілля у працях Ж.-Ж. Руссо	39
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА СПОРТИВНОГО ЗАХОДУ «ТИ І Я – СПОРТИВНА СІМ'Я» У ПАРАДИГМІ ДОЗВІЛЛЯ Ж.-Ж. РУССО	49
3.1. Цілі заходу	49
3.2. Програма заходу.....	50
3.2. Кошторис заходу	54
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність дослідження. Цивілізації - це первинні форми людської організації часу і простору, втілені в певних принципах, що виражають духовну сутність людини. Кожна цивілізація є замкнутим ментальним простором, духовною спільнотою, яка існує в минулому, теперішньому і спрямована в майбутнє. Цивілізації мають певні якісні характеристики, певні масштабні ознаки та координати, за якими їх можна класифікувати. Поділ людства на цивілізації не менш важливий, ніж поділ на раси. Якщо раса - це поділ людства за його фізичними характеристиками, то цивілізація - це поділ людства за його культурними характеристиками. Якщо раси відрізняються за кольором шкіри, структурою волосся та іншими фізичними характеристиками, то люди, що належать до певної цивілізації, також поділяються за певними ментальними характеристиками, ментальними установками, духовними та психологічними рисами і створюються відповідно до своєї культури.

Раціоналістична концепція цивілізації як цивілізованого суспільства прогресу була розроблена французькими істориками 19 століття О. Тьєррі, Ф. Гізо та Ф. Міньє. Відносно пізніший погляд на цивілізацію належить Л. Моргану, який поширив ідею розвитку на первісні суспільства та дослідив передумови виникнення цивілізації. Сучасний етап дослідження цивілізації та культури здійснюється вітчизняними та зарубіжними вченими: С. Хантінгтон, Ф. Фукуяма, І. Бойченко, В. Воронкова, О. Пунченко, Р. Олексенко, Є. Кузнецова, Л. Грінева, Л. Семенов та інші.

Мета дослідження: розкрити критику культури і цивілізації в роботах Ж.Ж. Руссо.

Завдання дослідження:

- розкрити сутність понять «культура» і «цивілізація»;

- дослідити філософські погляди Ж. Руссо;
- проаналізувати погляди Ж. Руссо на культуру як джерело віддаленості від природи та елементарної простоти життя;
- здійснити аналіз поглядів Ж. Руссо на цивілізацію як джерело нерівності, деградації та відчуження між людьми;
- дослідити раціоналістичну парадигму дозвілля у працях Ж.-Ж. Руссо;
- розробити спортивний захід «Ти і я – спортивна сім'я» у парадигмі дозвілля Ж.-Ж. Руссо.

Об'єкт дослідження: відображення культури і цивілізації у філософії.

Предмет дослідження: критика культури і цивілізації в роботах Ж.Ж. Руссо.

Методи дослідження:

- абстрагування – під час розкриття сутності понять «культура» і «цивілізація»;
- дедукції – під час дослідження філософських поглядів Ж. Руссо;
- синтезу – під час розгляду поглядів Ж. Руссо на культуру як джерело віддаленості від природи та елементарної простоти життя;
- аналізу – під час здійсненні аналізу поглядів Ж. Руссо на цивілізацію як джерело нерівності, деградації та відчуження між людьми;
- синтезу – під час дослідження раціоналістичної парадигми дозвілля у працях Ж.-Ж. Руссо;
- моделювання – під час розробки спортивного заходу «Ти і я – спортивна сім'я» у парадигмі дозвілля Ж.-Ж. Руссо.

Наукова цінність отриманих результатів: полягає у поглибленому вивченні і висвітленні понять культури і цивілізації через призму наукової спадщини Ж.-Ж. Руссо.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИТИКИ КУЛЬТУРИ І ЦИВІЛІЗАЦІЇ

1.1. Аналіз джерел і літератури

Існує багато досліджень про культуру і цивілізацію.

У 2001 році був опублікований двотомник про культуру, цивілізацію та глобалізацію. Цей двотомник ґрунтується на широкому спектрі матеріалів і прикладних методологій, доступних в гуманітарних науках [35, 36].

Того ж року вийшла монографія, присвячена історико-культурним аспектам психоаналізу. Особливу увагу було приділено значенню психоаналізу в культурному та людському розвитку, взаємовпливу психоаналізу та культури, а також психоаналізу та художньої творчості [35].

Згодом ці дослідження сприяли формуванню понятійного апарату та методологічних засад культурології. Водночас наукові дослідження з психоаналізу підтвердили, що психоаналіз як наука є однією з центральних складових культурології та її методології.

Крім того, публікація різноманітних монографій та підручників з основних тем культурології в контексті глобалізації та еволюції цивілізації, на нашу думку, відіграла важливу роль у процесі становлення культурології як науки та її методології. Важливу роль у процесі становлення культурології як науки та її методології, на нашу думку, відіграла публікація низки монографій та підручників. Наприклад, у 2008 році вийшла монографія про розвиток мистецьких та літературних об'єднань в Україні [48].

У 2009 році вийшла монографія, присвячена питанням культури і цивілізації в українській історико-культурній думці в епоху глобалізації [45].

У 2010 році вийшла також монографія, присвячена філософії української національної ідеології та проблематиці Миколи Хвильового. Ця праця також узагальнює основи дисципліни "Культурологія" [47].

Насамкінець варто згадати, що у 2012 році вийшов друком підручник, присвячений глобальним питанням культурології як навчальної дисципліни. Цей підручник демонструє використання різних методологічних та логічних принципів для з'ясування основних питань культурології. Водночас рекомендований Міністерством освіти і науки підручник структурований як монографія програмного матеріалу і дозволяє читачеві на основі запропонованого матеріалу знайти відповіді на основні питання курсу "Культурологія" в цілому [41]. Особливу увагу в книзі приділено історико-теоретичним аспектам культурології як наукової галузі знань, особливо її методології.

В. Шейко та Н. Кушнарєнко стверджують, що для визнання дисципліни наукою не обов'язково мати певний підхід чи методологію. Адже будь-яка дисципліна, наприклад, культурологія, може запозичувати їх з інших наук, адаптувати до власної специфіки та вирішувати власні завдання. Під методологією культурології слід розуміти сукупність інтелектуальних моделей, дисциплінарних традицій, пізнавальних підходів і методів, згрупованих навколо поняття "культура". У вузькому сенсі методологія культурології - це система принципів класифікації теоретичних концепцій, парадигм і наукових шкіл у вивченні культури як цілісного феномену" [44].

Творчість Жана-Жака Руссо завжди привертала увагу вчених країни.

В Україні такі науковці, як Д.І. звернувся до аналізу думок Руссо. Багалій, Ю.М. Колумбовський та Л.М. Беркут, але, на жаль, їхні роботи ще не готові.

Робота професора П.М. Попова про Сковороду — чудова праця, яка розглядає філософські питання, пов'язані з Руссо, з точки зору матеріальної діалектики.

Х.С. Один із провідних українських мислителів, поетів і філософів, Сковорода не може обійти увагою Руссо, а його погляди на виховання майже збігаються з поглядами автора «Емілія» («Про виховання»). Погляди

Сковороди також узгоджуються з поглядами Руссо на проблему міста і села; Те саме стосується Дж.П. Ковельський.

У міру розвитку української суспільно-політичної та філософської думки Руссо привернув увагу П.М. Білецького-Носенко, П.С. Гулак-Артемівський, П. Верне, де ля Фріз та ін.

Білецький-Носенко високо цінував поетичний таланти Руссо і намагався познайомити українців з його головним твором. Підтвердженням цього є його переклад поеми Руссо «Пісня про щастя».

П.П. Творчість видатного французького педагога-демократа дуже зацікавила Гулака-Артемівського. Щоб познайомити українських читачів із творчістю Руссо, він переклав «Осліплення мертвих» і опублікував його в «Украинском вестнике» 1817 року.

З огляду на пошану, яку люди, близькі до Сковороди, ставили до Руссо, неважко помітити, що ця пошана до французького мислителя була зумовлена впливом Сковороди. Це принаймні видно з частоти, з якою І.П. Верне згадує Руссо та повагу, яку він відчуває до його творів. Це також видно з листів М.І. поза. Ковалинського до Сковороди.

До Руссо неодноразово звертався відомий харківський педагог і журналіст Іван Пилипович Верне. У своїх статтях для українського журналу «Вестник» він дав багато оцінок особистості і творчості Руссо, але вузькість світогляду Верне змусила його висловлювання й оцінки до певних обмежень.

Високоповажний в українській передовій науковій думці Руссо малює зовсім іншу картину.

Впливові українські діячі були шанувальниками Руссо і при кожній нагоді віддавали йому належне.

Леся Українка винятково розуміла репутацію Руссо. У статті «Нові перспективи і старі тіні» Леся Українка зробила всебічний огляд зарубіжних романів, у яких зображено становище жінки в буржуазному суспільстві. Аналізуючи різні твори, в яких підкреслювалися ті чи інші сторони жіночих

образів, вона звернула увагу на вузький підхід до теми та відсталість поглядів багатьох авторів.

Іван Франко охарактеризував Руссо як нове явище в тогочасній світовій літературі, дав глибшу й повнішу оцінку Ж.-Ж.Руссо. Він вказував на суперечливість і слабкість ідей і діяльності Руссо, наголошував на позитивному значенні творчості Руссо, неодноразово заявляв, що Руссо захоплювався не тільки провідними діячами російської та української літератури, а й багатьма видатними письменниками в усьому світі. Він також зазначив, що творчість Руссо високо цінують не лише провідні діячі російської та української літератури, а й багато видатних письменників усього світу.

Стосовно п'єс Шиллера Іван Франко знову звернувся до Руссо, наголошуючи на провокаційному впливі французького мислителя на творчість цього великого німецького драматурга.

У статті «Чого хоче галицька робітнича громада?» Іван Франко подає новелу. Іван Франко подає коротку історію мислителів, громадських і політичних діячів, які мріяли перебудувати суспільне життя на засадах соціальної справедливості, свободи та рівності. Франко згадує імена Мора, Кампанелли, Кабе, Мореллі, Мабрі, Бабефа, Фур'є, Сен-Сімона, Оуена, Луї Блана та особливу увагу приділяє Жан-Жаку Руссо, одному з провідних діячів французького Просвітництва.

Прикметно, що Іван Франко згадує Руссо по-різному. Наприклад, коли він говорить про французьке Просвітництво XVIII століття і боротьбу енциклопедистів проти католицизму, він знову звертається до Руссо і ставить його поруч із Вольтером.

І. Франко неодноразово виявляв суперечності й помилки Руссо. З глибокою пошаною до мислителя і його прогресивних ідей він писав про це відкрито і нещадно, закликаючи людство повернутися до природи і доводячи, що Руссо не міг обійтися без цивілізації, науки і культури.

Види з Ж.-Ж. Руссо про свободу, сім'ю, всебічне та гармонійне виховання, виклад гуманістичних концепцій, систему виховання, пізнання дитиною навколишнього світу, формування та розвиток суспільних ідеалів, виховання характеру тощо стали предметом дисертаційного дослідження завітчизняні та зарубіжні вчені : Аббуд Ратеб, О.І. Герасимова, Б.В. Год, С.В. Зінін, А.А. Златопольська, Л.В. Кирилова, Т.П. Колодяжна, Д.М. Кравченко, В.Д. Литвинов, Н.В. Самойліченко, Г.В. Фінчук, М.П.

Проблема виховання людяності особистості розроблялася в працях багатьох вчених у галузі педагогіки, психології, філософії та не тільки; окремі проблеми системи освіти Ж.-Ж. Руссо досліджували М. Грибинюк, Ю.М. Бондаренко та І. Сац (під керівництвом Л. Мокляк).

Погляди Руссо на завдання і методи виховання вплинули на подальший розвиток педагогіки, його праці високо оцінили Ю. Базедов, Ф. Вольтер, Ф. Ніцше, Ю. Песталоцці, О. Радищев, Л. Толстой, К. Ушинський, М. Чернишевський, Д. Юм та ін.

Ж.-Ж.-Ж. Руссо часто стає предметом історико-філософських та педагогічних досліджень (наприклад, В. Асмус, Ю. І. Герман, С. Гессен, Г. Гефдінг, В. Гольдшмідт, Г. Грем, Г. Жіблаз, О. Джуринський), особливо в областях неформальна освіта, демократизація освіти, розвиток навчання, вивчення батьківства та вища освіта. Натомість тема дозвілля, яка посідає важливе місце у творчості Руссо, не отримала достатньої уваги у працях сучасних науковців.

Теорія індустріального суспільства була розроблена в 1950-1960-х роках провідними соціологами, такими як Р. Дарендорф, Р. Арон, В. Ростоу та Д. Белл. Сьогодні теорії індустріального суспільства пов'язані з технократичними концепціями та теоріями модернізації [3].

Концепція постіндустріального суспільства була розроблена Д. Беллом і обговорювалася разом із соціологічними, економічними та футуристичними концепціями О. Тоффлера, Д. Гелбрейта (1908-2006) та Р. Арона [9]. Різні моделі нової цивілізації породили різні назви, як-от В. постіндустріальне

суспільство, суспільство третьої хвилі, технотронне суспільство, постеконімічне суспільство, суспільство трансформації. Останнім часом вживають також термін «інформаційна цивілізація». Поява нового інформаційного суспільства пов'язана зі змінами в соціальній структурі, викликаними новою роллю науки і техніки: За Д. Беллом, власність втрачає своє значення як міра соціальної стратифікації, а рівень освіти і знань стає надто вирішальним. Основою постіндустріальної цивілізації є «синергетичні» інформаційні системи, що самовдосконалюються, інформаційні технології, комп'ютери, біотехнології.

Поняття трьох історичних типів суспільства ввели американські соціологи Д. Белл і О. Тоффлер (нар. 1928). Їхня теорія цивілізації базувалася на технології, поєднанні виробництва та певних видів знань. Пізніше при аналізі типів цивілізації все більше уваги приділялося соціокультурним факторам [2].

Раціоналістична концепція цивілізації як суспільства громадянського прогресу була розроблена французькими істориками 19 ст. О Тьєррі, Ф. Гізо та Ф. Менг; Оригінальною є концепція цивілізації Л. Моргана, яка поширила ідею розвитку на первісні суспільства і розглянула передумови виникнення цивілізацій. Сучасний етап вивчення цивілізації та культури проводять вітчизняні та зарубіжні вчені: С. Хантінгтон, Ф. Фукуяма, В. Войченко, Н. Воронкова, В. Пунченко, С. Олексенко, Н. Кузнецова, В. Гриньова, С. Семенова та ін.

Ідеї Руссо настільки песимістичні в культурному відношенні, що Вольтер назвав їх «наклепом на людину», а сучасні культурологи ставлять під сумнів педагогічну діяльність Руссо. За Руссо, культура зобов'язана своїм походженням нашим поганим звичкам (культура зіпсована!). Зокрема, наука є результатом зарозумілості, гордині та марнотратства. Астрономія — породження марновірства, геометрія — нудьга, фізика — пуста цікавість. Риторика є результатом честолюбства, ненависті, лестоців і брехні [27, с.191].

На жаль, матеріал про Руссо, хоч і є, безсумнівно, дуже цікавим з наукової точки зору, досі не зібраний і не систематизований.

1.2. Сутність понять «культура» і «цивілізація»

Одним із ключових понять у розвитку сучасного суспільства є цивілізація. Він використовується в різних значеннях, тому важливо зрозуміти його походження та основні тлумачення.

Термін «цивілізація» (від лат. *civitas* — місто, міська громада) з'явився наприкінці XVIII ст. і використовувався французькими просвітителями А. Тюрго (1727—1781) і Ж. Кондорсе (1743—1794) для позначення соціальної системи, яка базується на розумі та справедливості та керується свободою та справедливістю. Цей термін використовувався для опису суспільного порядку, заснованого на розумі та справедливості, суспільства, керованого свободою та справедливістю. Ж.-Ж. Руссо та І. Кант, навпаки, розглядали цивілізацію як загрозу людині, щось, що суперечить розуму та моралі, щось насильницьке щодо навколишнього середовища та людського духу. За Кантом, цивілізація – це бездумне накопичення матеріальних цінностей, на відміну від культури, яка є духовним явищем, що прикрашає людину [22].

Порівняння термінів «цивілізація» і «культура» характерне для вчених XIX-XX ст., але й тут немає єдиної думки. Так, Ф. Енгельс пов'язував виникнення цивілізації з конкретними етапами розвитку культури, на яких виникають міські поселення, класи, писемність; О. Шпенглер (1880-1936) розумів цивілізацію як час культурного застою і занепаду, смерті, розпаду і консолідації, що повторюється через кожну тисячу років; А. Тойнбі (1889-1975) визначав цивілізацію як обмежену в часі і просторі людську спільноту з соціокультурною структурою. К. Ясперс (1883-1969), який розглядав всесвітню історію як сукупну історію незалежних цивілізацій, зосередив увагу на цивілізаціях «Осі» (Греція, Юдея, Індія та Китай) і визначив час існування цих цивілізацій між 800-м рр. 200 v. є. Він вважав, що внаслідок значних природних, кліматичних, економічних, соціальних і політичних змін

у цей період представники цих цивілізацій почали сприймати життя в цілому та власні здібності. Вони відкрили дух і особистість, розпізнали простір і час. Філософи називають цих стародавніх людей неісторичними. Їхні суспільства були переважно традиційними [12].

Існуючі визначення цивілізації ґрунтуються на різноманітних підставах: географічних, етичних, культурних, теологічних, технологічних та економічних. Суб'єктом цивілізації в історії є стан суспільства, на відміну від стану природи, який визначається соціальним прогресом.

Отже, цивілізація — це соціальна організація суспільного життя, що характеризується певним контролем над силами природи, технічною та технологічною базою, відтворенням суспільного багатства та загальним об'єднанням індивідів або соціальних груп для функціонування та розвитку цього життя. .

У соціально-філософській та історичній літературі поняття цивілізація вживається в чотирьох основних значеннях (рис. 1.1):

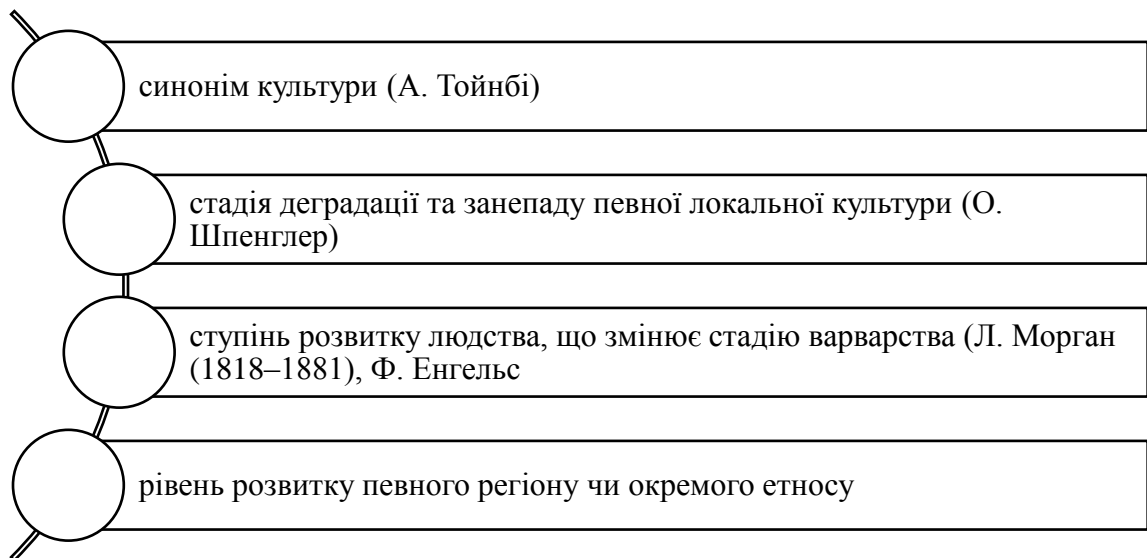

Рис. 1.1. Підходи до визначення поняття цивілізації у соціально-філософській та історичній літературі [9]

Цивілізація — це соціальна організація, що характеризується суспільним поділом праці та розвитком інфраструктури, яка зміцнює людські

зв'язки та соціальні спільноти. Метою цивілізації є відтворення і примноження суспільного багатства [9].

Формальний і цивілізаційний підходи дозволяють досліджувати різні аспекти історичного процесу. Якщо освіта ґрунтується на економічних засадах, то цивілізація як загалом, так і на окремих етапах ґрунтується на техніко-технологічних засадах. У цьому контексті дослідники виділяють три етапи розвитку світових цивілізацій: традиційну цивілізацію (землеробську цивілізацію), індустріальну цивілізацію та постіндустріальну цивілізацію (інформаційну цивілізацію). Термін «цивілізація» використовується на різних рівнях як філософський термін для опису соціальних форм матеріальної мобільності; як загальна ознака єдності всесвітньо-історичних процесів; як соціокультурний тип; як конкретно-історичне суспільне утворення. Цивілізації можна класифікувати за регіонами, історичними етапами розвитку, формами релігії та багатьма іншими критеріями. Водночас під світовими цивілізаціями можна розуміти також значні етапи в історії людства, які характеризуються специфічними формами технологічного та економічного виробництва, особливими суспільними відносинами, етапами культурного розвитку, а також специфічними людськими потребами та інтересами [7].

Сучасні суспільства мають форми соціальної організації, які суттєво відрізняються за багатьма параметрами. Історія людства також показує, що суспільства проходили різні етапи розвитку.

В даний час історію прийнято розділяти на три основні етапи: традиційну цивілізацію (аграрну цивілізацію), індустріальну цивілізацію (техногенну цивілізацію) і постіндустріальну цивілізацію (інформаційну цивілізацію). перехід від споживчого способу життя до виробничого; Промислова революція – революція знань, яка супроводжувала появу машинного виробництва (16-17 ст.). Революція знань є початком нової цивілізації, яку сьогодні вітають у розвинених країнах [12].

На відміну від типологій суспільних формацій, заснованих на економічних структурах і специфічних виробничих відносинах, термін «цивілізація» підкреслює інтеграцію всіх форм суспільного життя, включаючи економічну і технологічну сфери, а також матеріальну, економічну, політичну, культурну, і моральні сфери.

Традиційні суспільства — це докапіталістичні (до промислової революції) аграрні суспільні системи, тобто форми соціокультурної організації, засновані на традиції. Традиційні суспільства не тільки існували в античності та середньовіччі, але цей тип соціальної організації існує й сьогодні. Багато країн, що розвиваються, все ще демонструють риси традиційного суспільства сьогодні. Їх основні характеристики(рис. 1.2):

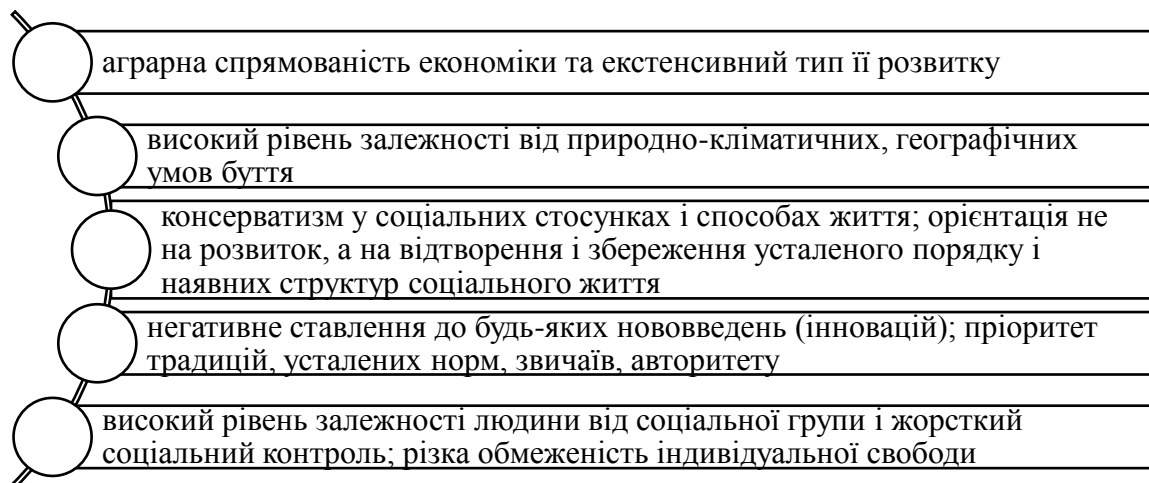

Рис. 1.2. Основні характеристика традиційного суспільства [26]

Основою індустріального (техногенного) суспільства є розвиток машинного масового виробництва, який почався на переході від Середньовіччя до Нового часу. Розвиток компанії йде від екстенсивного до інтенсивного розвитку. Зростання, оновлення і розвиток стають найвищими принципами життя людини і суспільства. Від циклічного до поступового розвитку. Економічний розвиток, заснований на техніці, техніці та науці, стає головним фактором суспільного розвитку. Виникає нова система цінностей, заснована на науці, техніці та інженерії. Ідея людини, яка змінює світ і

підкорює природу, стає основною ідеєю технічної цивілізації та культури. Цінності - інноваційність, оригінальність і нове в цілому. Положення людини в технологічній цивілізації змінюється докорінно. Цінності свободи, принцип первісної рівності людей і принцип індивідуальної автономії знову підтверджуються. Все більшого значення набувають демократичні цінності, принцип суверенітету особи, невід'ємні права і свободи. Основним змістом індивідуальної діяльності є досягнення успіху власними зусиллями [1].

Індустріальна цивілізація не тільки динамічна і мобільна, але й надзвичайно агресивна. Вона пригнічує, нівелює і підпорядковує культуру традиційних суспільств. Типовими цінностями цієї цивілізації є влада, сила, боротьба і панування над природою. У 19-20 століттях розвиток західних суспільств виявив фундаментальні протиріччя технічної цивілізації. З одного боку, матеріальне багатство зросло через постійне оновлення технологічних та економічних систем, кінцевою метою яких є перетворення людини на просту функцію та інструмент економічної сфери. Люди стали об'єктами маніпуляції з боку масової культури та ЗМІ. З іншого боку, технологічна цивілізація наголошує на індивідуальній свободі, заохочує людську свободу волі та заохочує розвиток людських потреб і здібностей. Отже, індустріальна цивілізація створює як економічну базу, так і новий тип людини, здатної змінити цю базу. Це пов'язано з розвитком економічного та політичного лібералізму, визнанням принципів соціальної справедливості, створенням механізмів соціального захисту, обмеженням влади правлячої еліти та демократичних свобод [4].

Таким чином, терміни «культура» і «цивілізація» стали майже синонімами, а до кінця 19 століття набуло поширення поняття цивілізації як зовнішнього матеріального елемента людського існування. Типи локальної культури також називали цивілізацією.

На думку Руссо, цивілізація раціональності й поміркованості зіпсувала людину й спотворила її природні якості. Поділ праці, який відіграє важливу роль у прогресі, є не тільки добром, але й злом, яке призводить до втрати

людської цілісності. Це крок до визнання проблеми відчуженості людини в суспільстві. Всі науки і мистецтва шкідливі. Вони заохочують лінь, створюють корумповану систему освіти, увічнюють соціальну нерівність і пригнічують людську волю. Ж.-Ж. Руссо захищав «природний» стан людини перед цивілізацією і визнав неможливим повернутися до нього.

1.2. Філософські погляди Ж. Руссо

Відправною точкою теорії суспільного договору та національного суверенітету Руссо була ідея про те, що людина в природному стані не є ні доброю, ні злою, ні добродесною, ні злою. Подібні ідеї можна простежити ще у Канта, який стверджував, що людина є частково добром і частково злом. Людина сама по собі здатна свідомо вибирати між добром і злом не тому, що вона від природи схильна чи тягне до того чи іншого. Люди хороші чи погані не тому, що ці два почуття є вродженими або тому, що вони відчувають тиск ззовні, щоб нав'язати їм одне чи інше, а тому, що вони зобов'язані це робити. У цьому контексті останнє слід повністю залишити на вільний вибір особи [22, с.48].

Це позиція І. Канта Твердження Канта про те, що людина має свободу визначати своє місце у світі, суттєво відрізняється від твердження Й.-Ж. Руссо, що свобода людини є невизначеним детермінізмом, що механізм природи, який замінює Бога, є добрим і тому можливість вибору зникає.

За даними Ж.-Ж. Руссо, людина «народжується вільною», але «повсюди прикута». Таким чином воно потрапляє у сферу впливу інтересів права приватної власності [24, С. 152]. По-перше, на думку філософа, це пов'язано з двовимірною системою людської залежності. Окрім природи, людина найбільше залежить від світу речей, де вона споживає речі, виробляє речі та оточена речами. Однак речі не підкорюють людей. Перш за все, це тому, що речі не «беруть» природу безпосередньо. По-друге, і це найголовніше, оскільки речі не містять моральної складової, вони не

знищують свободу і не призводять до деградації людини. Речі є останнім нагадуванням про природний стан, а головний вимір, від якого залежить людина в неприродному (але все ж переддоговірному) стані, інший. Залежність від інших є неконституційною (у загальному блазі неможливо поставити людей у залежність від приватної волі) і призводить до всіх протиріч у суспільстві. Тому що кожне політичне суспільство складається з інших менших суспільств зі своїми інтересами та правилами. Але такі суспільства мають зовнішню форму, вони все ж легітимні і не є єдиними реально існуючими суспільствами в державі. Усі індивіди зі спільними інтересами утворюють спільноту, і ця спільнота є такою ж постійною чи тимчасовою, як і цей спільний інтерес [23, с. 114].

Багаторівневий перетин і взаємопроникнення макро- і мікросоціальних груп, а також індивідуальних інтересів і відносин між ними, затемнені мораллю «індивідуального егоїзму», унеможливають досягнення справжньої свободи не тільки на рівні особистості, але й на рівень індивіда досягає рівня всіх можливих соціальних груп у надприродному стані. Індивід не вільний, але надприродне вільне. Індивід невільний, але надприродне невільне. Зрештою, Руссо приходять до висновку, що в надприродному стані (де ще не було укладено контракту) розум долає ірраціональність моральних і чуттєвих принципів, які керують складною системою обмежених соціальних структур. Ніби ця система (єдиним мірилом якої є особистість) є одновимірною мозаїкою буржуазної дійсності, ніби одновимірним, індивідуалізованим образом протиприродного світу буття, штучно створеним розумом як індивідуалізуючим фактором, що породжує егоїзм. , не можна знищити. Людина скута не лише ланцюгами прямої залежності від інших, а й ієрархічно нав'язаними путами соціального становлення громадянського суспільства, яке вже не піддається контролю егоїстичного інтелекту особистості.

Після встановлення нерівності життя інституціоналізується на цьому другому проміжному етапі людської історії, що уможливило і навіть вимагає

створення держави та систем політичної влади. Початковий стан визначається негативними пережитками суспільства (егоїзм, нерівність, нерівність, рабство, несправедливість) і тому відповідає за своєю суттю цим недолікам. Першим кроком у формуванні такої держави була розробка законів і законів щодо забезпечення власності. Другим етапом було формування «магістрату», тобто власне уряду. Третій і завершальний етап інституалізації надприродного стану людського існування — перетворення легітимної влади на свавілля. Іншими словами, перший етап державотворення – це легітимація різниці між багатими і бідними, другий етап – створення різниці між сильними і слабкими шляхом створення виконавчої функції актів влади. третій етап – створення різниці між паном і рабом (свавілля – структура, що абсолютизує останнього) [23, с. 155-158].

Насильство, яке виникає через нерівність і втрату природних моральних принципів, що лежать в основі людських стосунків, не може бути джерелом влади. За Руссо, легітимність влади ґрунтується лише на двох принципах:

- 1) виражає волю народу («загальне волевиявлення»); або
- 2) є результатом суспільного договору. Остання знаменує собою початок третьої фази людської історії як синтезу тези (природний стан) і антитези (стан протиприродної протилежності, заснованої на рабстві).

Згідно з Руссо, суспільний договір може бути укладений лише на основі волі людей, що веде до створення політичного організму, зумовленої істоти, яка має волю. Ця загальна воля, яка завжди спрямована на захист і забезпечення добробуту цілого та його частин, є правовим джерелом і мірилом справедливості та несправедливості у відносинах між усіма членами держави та самою державою [24, с. 113].

Існування неприродної множинності приватних інтересів, коли воно почало формуватися, вимагало створення системи громадянського суспільства, яке, як уже зазначалося, стало можливим і розвивалося завдяки вільній згоді людей. Зрештою, через наголос на приватній власності та

взаємній слухняності, вони побачили переваги спільного життя в ізоляції одне від одного на противагу усталеній системі стосунків. Але це усвідомлення в процесі побудови суспільного договору було не раціональним актом просвіти, а виявом нового вищого синтезу природного прагнення до рівності, справедливості та співчуття. А для Руссо «загальна воля» підпадає під визначення інстинктивної дії, а не раціональності.

І навпаки, за Ж.-Ж. Руссо, в контексті суспільного договору зникають природна свобода і право необмеженого володіння тим, що любиш, громадянська свобода і право володіти своїм, а життя і свобода індивіда як юридичної особи стають незалежними від суспільства. . Слід зазначити, що це виглядає так [24, с.164]. Однак, виходячи з дійсності суспільного договору, на якому ґрунтуються всі права в державі, мислителі приходять до висновку, що оскільки держава володіє всім майном по відношенню до своїх членів, то держава є єдиним і абсолютним власником усієї власності. Під керівництвом «государя» навіть людське життя підкоряється волі держави. Тільки за таких умов людина може жити безпечно. Адже життя людини є не тільки даром природи, а за певних умов і даром держави [24, С. 175].

Індивідуальна автономія (неполітичний статус володіння собою та своєю власністю) розчиняється в сутності «загальної волі» (гоббсівського суверена), яка трансцендує індивіда. Адже загальна воля є частиною держави і тому не може бути виражена стосовно окремих суб'єктів: Згідно з Руссо, окремі громадяни можуть діяти без участі інших лише тоді, коли зміст і законодавча функція держави досягли найвищої зрілості. . Колективність, таким чином, є основою існування такого суспільства і вираженням «загальної волі», тобто влади народу. Народний суверенітет непорушний і, за Руссо, це не панування над народом представників делегованих прав, а автономія народу через включення кожного індивіда в єдиний механізм державного управління.

Стосовно цього поняття вся теоретична система мислителів об'єднувала громадянське суспільство і державу (через поняття «суверен»).

Цей процес «зростання» як неподільної цілісності став можливим завдяки важливому інструменту: закону. Саме право дає життя суспільному договору і, головне, свободі волі; Ж.-Ж. Руссо вважав, що політичний організм отримує існування і життя через суспільний договір. Хоча результатом угоди є висхідне визначення (контур) політичного організму (через передачу (розподіл) прав), тим не менш, саме «воля всіх» визначає, об'єднує та розрізняє сім'ю «індивід – громадянин». суспільство – держава». Дати життя такому політичному органу та надати йому руху та волі через законодавство є рухом назад і означає неструктуровану систему зверху вниз.

Для Руссо автономія індивіда та громадянського суспільства на другій проміжній стадії (між природним станом і станом договору) насправді «більша» за систему відносин (третя стадія), яка, незважаючи на існування конфлікт, має визначати природу існування людини. Більше того, для Руссо, на відміну від Гоббса, стабільніший стан речей забезпечується не одноразовим, невідновлюваним і невідлягаючим обговоренню суспільним договором, а безперервною діяльністю загальної волі. Загальна воля є суверенною не лише тому, що вона покликана зосереджувати й узагальнювати інтереси й цілі суспільства в цілому, а й тому, що вона є єдиною активною силою, яка визначає динаміку, рух і напрямок розвитку держави, відносин і політичні інститути. Завдяки активній сфері існування суверена суспільний договір забувається не як завершений акт, у якому держава вже виникла і стала самостійним суб'єктом, а як безперервний процес, у якому саме суспільство постійно оновлюється, конструюється і створюється. . Вона постає в незавершеному вигляді. Цей, здавалося б, достатній діалектичний процес розкриває раціональний сенс суспільно-політичного прогресу [19, с. 120].

Однак у цьому процесі екстерналізації загальна воля Руссо стає самоціллю, у формі позитивної основи для створення політичної сфери існування та справжнього, самовиправдовуючого суверена. І тут, власне, починає зникати людина як мета і саме громадянське суспільство як

аполітична сфера, яка цю мету легітимує. Руссо каже, що свобода та рівність є цілями кожної правової системи та будь-якої державної діяльності, але в державі, як він бачить, їх набагато важче досягти. Розширення, розвиток і, зрештою, зростання держави призводить до ущільнення свободи через зростаючу динаміку загальної хвилі саморегульованої поведінки, спричиненої такими зовнішніми умовами.

Тому дії суверена не стосуються всіх громадян і загальна воля не може бути виражена в конкретному суб'єкті. Кожен закон містить загальну волю, а вираженням загальної волі є загальне право як прагнення до самозахисту. Закон розглядає об'єкт як ціле і діяння абстрактно, а не індивіда як окрему особу. Це пояснюється тим, що закон має поєднувати універсальний характер волі з такою ж (універсальністю) його об'єкта [24, С. 177].

За Руссо, людина позбавлена політичної та етичної свободи. Це пояснюється тим, що в конфлікті індивідуальної волі із загальною конфліктна ситуація завжди вирішується на користь вищої волі. Тому, за Руссо, головне призначення права в державі — утвердити загальну волю, яка не підлягає сумніву, тобто забезпечити єдність інтересів і дій держави. Цю єдність можна побачити і в наступному вислові вченого: «Є лише один закон, який за своєю природою вимагає одностайного рішення, і це суспільний договір» [20, С. 134].

За Руссо, народний суверенітет непорушний і неподільний і виключає можливість поділу влади. Ця загальна умова є кінцевою точкою для стабілізації існування політичної влади та встановлення егалітаризму в усіх сферах політичної організації. Таким чином, свобода є «впорядкованою» і не підпорядковується примхам структурованих соціальних структур, відносин і систем влади, як у «Емілі» чи «Про освіту». У цій системі відношень до реальності автономне існування та громадянство індивіда зникає, а суверен стає суб'єктом універсальної системи політичної дії, яка, здається, не самовідтворюється, а завжди прагне диктувати. Можливою формою політичної влади в такій дії є диктатура. Диктатура є формою політичної

влади, тому що, за Руссо, тих, хто не бажає бути вільним, можна змусити до свободи [19, с. 231].

Концепція природи політичної влади і відносин у державі Руссо трактується і характеризується тим, що «політичним тілом» держави стає сфера, яка включає економічну сферу громадянського суспільства. Таким чином, у трактуванні Руссо соціальність втрачає свій незалежний і автономний характер. Таким чином, в інтерпретації Руссо соціальність втрачає свій окремий і автономний характер. Окремий колективіст не може уникнути політичної відповідальності, притаманної державі як виразнику суверенної загальної волі. Держава несе повну відповідальність. Водночас представники громадянського суспільства звільнені від політичної відповідальності, за двома винятками. Зовні, якщо вони суперечать інтересам суверена, і внутрішньо, якщо залишаються анонімними [21, С. 15].

Економіка вже не є (точніше, ще не стала) сферою суверенітету, в якій економіка визначає громадянський статус суспільства. У зв'язку з цим, на думку Ж.-Ж. Руссо (на відміну від своїх попередників) переміщує державу з периферії до центру, ніби охоплюючи суспільство власним обсягом. У результаті держава починає регулювати відносини власності, прибутку і рівності буржуазного типу, а сама мораль перестає набувати утилітарного характеру. Ці чинники і насамперед стан суверенної незалежності створюють основу для перманентної революції суспільно-політичних умов у державі.

Ж.-Ж. підсумовує обговорені теми. Руссо вказував на складність досягнення узгодженості та рівноваги між двома конкретними проявами свободи:

- 1) У сфері правових відносин кожен індивід повинен підкорятися суспільству в цілому, і ця покора має бути безумовною і абсолютною;
- 2) Необхідно всебічно захищати цілісність і недоторканність свободи особистості.

Це тому, що держава «мертва» в тій сфері громадянського суспільства, яку вона охоплює. Інтеграція через систему прав, яка маргіналізує всіх, також

неможлива. Тому що, як базова вимога, людині абсолютно неможливо будувати власні відносини і контролювати свою поведінку всередині держави. У цьому контексті Ж.-Ж. Руссо використовує цікавий раціональний метод. Він перетворює індивідуальні юридичні права на політичні як можливість особи брати участь у виробленні та прийнятті всіх загальних рішень. Цей елемент політичного права порушує гіпотетичний баланс і робить загальну волю незалежною та абсолютною як колективну ірраціональну силу.

Громадянське суспільство стає державою, ототожнюється з державою (таким чином завершується державою), а приватна сфера життя і тим самим приватне право нівелюються. У цьому поєднанні раціональності й ірраціональності (від першого до другого) мислителі вбачали синтез природного стану людського існування й проміжного, надприродного (ще не узгодженого) раціонально-егоїстичного стану. Водночас відносини, засновані на приватній власності та підпорядкуванні однієї людини іншій, є основою існування людини.

Тут немає й сліду утопізму, бо він базується на дещо іншому принципі. Концепція політики Руссо — це теорія, в якій раціональне обіймає ірраціональне й виправдовує себе на кожному кроці, і загалом, чим більш раціональним стає Руссо, тим ірраціональнішим він стає. Тому його політико-правова доктрина була не, як стверджує В. Асмус, «протестом проти раціоналізму» [18, С. 135] чи «викликом раціоналізму» [17, С. 506], а свідомим протестом проти Індивідуалізм демократичного колективізму та відносини приватної власності в умовах сучасності. Це був протест проти демократичного колективізму сучасності та індивідуалізму приватної власності. Зрештою раціоналізм, а не той чи інший, найбільше постраждав від спроби їх звести воедино, і напрямок змін змістився в бік раціоналістично-романтичної теорії.

Руссо хотів побудувати справжнє природне суспільство, яке відповідає розуму, відновити людську природу та встановити універсальну державу, в

якій монархія була б водночас республікою, заснованою на універсальності феномену свободи. На цьому він наголошував: «Яка б не була форма правління, правову державу я називаю республікою» [24, С. 178].

Незважаючи на всю суперечливість, притаманну логіці теорії Руссо, його незаперечним досягненням було встановлення суспільного договору як об'єктивно зумовленого руху людства до демократичних засад політичного життя (навіть якщо цей рух отримав якісно інше кінцеве визначення). Є, на основі нової держави, в якій лише одна особа може бути дійсно сувереном.

Політико-правові погляди філософів, розділених на раціональну та ірраціональну гілки, багато в чому визначили подальший історичний розвиток цих напрямків. Одна з них продовжує раціоналістичну традицію І. Канта, а інша визначає ірраціональну галузь соціально-політичної теорії в європейській історії пізнього Нового часу як рух від романтизму до утопізму та марксизму.

РОЗДІЛ 2

КРИТИКА КУЛЬТУРИ І ЦИВІЛІЗАЦІЇ В РОБОТАХ Ж. РУССО

2.1. Аналіз поглядів Ж.-Ж. Руссо на культуру як джерело віддаленості від природи та елементарної простоти життя

Погляди Руссо на дозвілля і цінності в суспільстві можна знайти в його філософських, педагогічних і соціологічних працях, художніх творах і листах. Проте найбільш яскраво погляди Руссо на дозвілля виражені в його «Листі до д'Аламбера про видовища», «Нарисі науки і мистецтва», «Про походження та принципи людської нерівності» та «Еміль або про виховання». На думку Руссо, на основі об'єктивної оцінки стану людини та її трансформації в сучасному суспільстві можна виявити основні примітивні елементи в природі сучасної людини і відокремити їх від штучних елементів, нав'язаних ззовні.

Наука допомагає зробити людські слабкості привабливими та гідними захоплення. У царині науки і мистецтва культура є наймогутнішим, найаморальнішим людським обманом. Культура з її приємними благами і насолодами віддаляє людину від зовнішнього світу, руйнує її фізичне і моральне здоров'я, веде до виродження і смерті. Руссо вважав, що в прагненні до щастя людина створює культуру, розвиває свої нахили, створює різноманітні засоби задоволення своїх потреб. Це головне призначення людини. Однак заради власного щастя він пожертвував свободою і честю.

Тому Жан-Жак Руссо відкидав існуючу культуру. Він писав Вольтеру: «Культуру можна порівняти зі страшним мечем у молодому і здоровому тілі. Якщо залізо застрягло в дереві, його не можна зняти. Якщо його видалити, дерево загине. Але залізо не повинно проникати в «дерево» [27, с.407]. Іншими словами, культура — це не що інше, як помилки. Усі розвинуті цивілізації є жуками. Культури, засновані на розумі, схильні до помилок.

Тому що розум може помилятися, але емоції - ніколи. Емоційні культури відіграють домінуючу роль у сприйнятті та творчості.

По суті, Руссо ставить під сумнів необхідність соціального втручання в появу природної культури. На початку не було ні духу відкриття, ні змагання. Люди були спокійні, прості, невинні та гармонійні. У дикій природі люди були самодостатні, моральні, схильні до дрібних пристрастей, радощів і горя. Але прибуток, холодний розрахунок, егоїзм і приватна власність змінили людей і почали домінувати над їхніми емоціями. На думку Руссо, успіх цивілізації був досягнутий через руйнування гармонії між людиною і природою і втрату індивідуальності.

Адже з розвитком культури втрачалася мораль, філософсько-наукові помилки та форми марновірства заглушували справжній голос природи та розуму.

Все на світі спочатку добре, бо йде від руки Творця, але під руками людини псується і перетворюється на аморальність. Усі люди є рабами аморальності. Люди хочуть «виглядати» інакше, вони хочуть бачити, а не «бути». Коли людина виходить у зовнішній світ, вона стає іграшкою пристрастей і розвалюється. Для того, щоб звільнитися, людина повинна заново натуралізуватися і докладати особливих зусиль, щоб контролювати зло і сприяти добру. Нам потрібна культурна і духовна трансформація людей, повна революція, загальна зміна всіх інституцій та інтелектуального управління.

Суспільство у всіх його проявах зосереджується на зовнішніх аспектах, але необхідно зазирнути у внутрішній світ людини. Люди повинні знайти істинне начало в собі, у своєму серці, у тиші своїх пристрастей, у голосі своєї совісті.

Це потребує перетворення внутрішнього світу людини та переоцінки всього, що створила людина. Зло народжується в суспільстві і за допомогою суспільства ми можемо його вигнати і перемогти. З цією метою слід з ентузіазмом підтримувати академії, коледжі, університети, бібліотеки,

демонстрації та інші форми розваг, які можуть відволікти людей. Наука і мистецтво, які спричинили зростання пороку, тепер необхідні, щоб запобігти переростанню пороку в злочин і пояснити людям природу речей.

Руссо вважає, що виховання відіграє важливу роль у створенні умов для природного розвитку особистості, у ліквідації порочності людини і всього, що вона породжує. Необхідно зупинити рух корупції, усунути вакуум, в якому люди живуть і борються між собою, і розвинути здатність творити добро. Моральні цінності переважають над усіма іншими цінностями. Необхідно переосмислити всю культуру, яка заважає і спотворює людей. Особиста влада не потрібна. Справжня політика має бути моральною, а мистецтво має бути школою чесноти.

Люди завжди повинні бути справедливими і чесними, не перебільшувати себе - це золоте правило. Треба бути цілісним, простим і звичайним, не гнатися за розкішшю чи багатством. Жоден громадянин не повинен бути настільки багатим, щоб купувати інших, і жоден громадянин не повинен бути настільки бідним, щоб продавати себе. Все треба робити своїми руками, а не грошима. Свобода має бути регулярною, загальною і рівною. Руссо розглядає державу як знаряддя насильства. Він не любить, коли держава панує над іншими. Він ворожий до еліт. Французький мислитель стверджує, що охоронцями морального і фізичного здоров'я є лише ті, хто йде з низів. Елітарна культура — це форма культурної деградації, позбавлена моральних принципів і цінностей. Руссо виступав проти примусового ототожнення всіх культур зі своєю власною, нав'язування індивідам єдиних культурних образів і ролей. Він вважав, що культурний розвиток може відрізнитися від дійсності, але замість протиставлення таких культур взагалі вимагав підпорядкування історично сформованих культур, особливо класових, «загальному благу».

Основні думки Руссо: «Сповідь», «Листи з Женеви», «Суспільний договір або Про принципи політичного права», «Чи сприяло відродження науки і мистецтва очищенню моралі?».

Народжена гармонійною єдністю, добром, здоров'ям, моральною чистотою і справедливістю, в умовах цивілізації, що розбещує природу, людина втратила свою сутність як архетип найвищих цінностей, добра і щастя. Прекрасна форма Главука була повністю змінена часом, морем і повітрям, нагадуючи радше потворне чудовисько, ніж бога. Таким же чином людська душа, закарбована в лоні суспільства, стала невпізнанною через зіткнення знання та ілюзії, фізичних умов і безмежних пристрастей, і замість того, щоб керуватися незмінними і фіксованими принципами, вона стала притулком неоднозначні Суперечності між пристрастю та маніакальними емоціями замість чудової простоти, яку вклав у це творець. Тільки за допомогою розуму ми можемо створити повернення до природи, соціальну ситуацію, в якій відбувається «зворотне перетворення».

Ж.-Ж. Руссо вбачав у конкуренції та конфлікті інтересів, які не належать людській природі, соціальну несправедливість, яку можна усунути скасуванням приватної власності та запровадженням відповідних освітніх процесів. Реконструюючи людину не як індивіда, а як члена спільноти, можлива радикальна трансформація суспільного життя. Основним принципом такого історичного оновлення завжди має бути спільна воля народу як результат згоди рівноправних, морально відповідальних і вільних громадян. Результатом такої трансформації суспільства є утвердження принципів прав людини та рівності. Коли кожен громадянин не може нічого робити без участі інших і коли досягнута влада дорівнює або перевищує суму природних повноважень усіх індивідів. Колективізація людей для приватної вигоди досягається соціальною дисципліною, а при необхідності і жорсткими методами придушення індивідуальності. Зрештою, людська свобода має бути «добре врегульованою», а не залежати від примх особи.

Виховання нового покоління згідно з вимогами суспільного договору вимагає великих зусиль і мужності, а також слідувати інстинктам розуму; Ж.-Ж. Руссо говорив, що наука і мистецтво відіграють важливу роль у цьому

процесі, унеможливаючи розуміння того, що є найважливішим, і створюючи необхідні умови для регресу, руйнування та занепаду.

Мірилом успіху театральних вистав у сучасному суспільстві є не прибуток, а задоволення. Головна мета - догодити, і коли людям це подобається, мета досягнута; Ж.-Ж. Руссо доводить це, цитуючи «найкращі» комедії Мольєра. Його театр — школа розпусти й вульгарності, небезпечніша за книжки, що вчать цим порокам. Його головне завдання — висміяти вишуканість і простоту, викликати співчуття у тих, хто віддає перевагу хитрощам і брехні. Вона стверджує, що чесність — це лише розмови, а нечесність — це дія, і майже завжди досягає успіху з розмахом.

2.2. Аналіз поглядів Ж.-Ж. Руссо на цивілізацію як джерело нерівності, деградації та відчуження між людьми

Головною темою Руссо була проблема нерівності між людьми та шляхи її подолання. Він критикував нерівну цивілізацію свого часу, стверджуючи, що наукові досягнення не сприяли покращенню моралі, звичаїв і життя людей загалом. Руссо вважав, що матеріальні та «фізичні» потреби людини є основою суспільного життя, а духовні — наслідком цих потреб і лише опосередковано впливають на суспільне життя.

Руссо швидко зрозумів, що розвиток культури створив «штучні» потреби, задоволення яких є дуже сумнівним, і що люди хочуть «бачити», а не «бути». Він також вважав, що культура і мистецтво належать панівному соціальному класу і є чужими для більшості людей.

Однак Руссо підкреслював, що наука і культура мало сприяють поліпшенню існування людини, а причини соціальних проблем і конфліктів вбачав в одній із сфер суспільного розвитку — соціальній нерівності (що по суті означало майнову нерівність). На відміну від Вольтера, Руссо вважав, що нерівність між людьми існує не завжди, а є результатом відносин власності між людьми на певному рівні історичного розвитку людства.

Руссо був чи не єдиним діячем Просвітництва, який не звертався до розуму. Крім розуму, на який покладалася єдина надія Просвітництва — розвиток цивілізації, зростання наукових знань і наукового прогресу, — він цінував почуття, доброту та повагу і вважав, що найцінніші речі в житті — це прості почуття, які не мають значення. зробити людей і навіть дозволити неписьменним людям побачити їх у чистому вигляді. Це переконання сформувало його погляди на державу і право, що найкраще проілюстровано в «Про суспільний договір» і «Роздуми про причини та виправдання нерівності» [28, с. 128].

Основою політико-правових концепцій Руссо є ідея національного суверенітету.

Перші накреслення політичної концепції Руссо можна знайти в його трактаті про вплив науки і мистецтва на звичаї і традиції. Його основна ідея полягає в тому, що людина за своєю природою добра, але людські інституції роблять її злою. Добродесність є природним станом людини, а порок і злочин є результатом людських стосунків, які є результатом цивілізації. Отже, перший природний стан – це стан праведності; Цивілізація є головною причиною зла, пороків і страждань.

Руссо вважає першопричиною зла нерівність, яка веде до багатства. Останнє веде до розкоші та ліні. Мистецтво походить від розкоші, а наука – від ліні. Іншими словами, за Руссо, Просвітництво, як і моральний розпад, є похідним фактором.

Розкіш, моральний розпад і рабство є покаранням за зарозумілість і спробу людини втекти від стану блаженного невігластва, що є результатом вічної мудрості.

Руссо повторив свій висновок про те, що людська нерівність є першопричиною зла. Проте він не міг відокремити два наслідки процесу соціальної диференціації — залежність від Просвітництва й моральний розпад — від взаємозалежності Просвітництва як причини й розпаду як наслідку.

Аналізуючи природний стан суспільства, Руссо вказував, що узи рабства можуть виникати лише із взаємозалежності людей, із спільної потреби, яка їх об'єднує, а отже, лише зі створення ситуації, в якій одні без інших не можуть існувати.

Як уже зазначалося, причини нерівності Руссо шукав у розкоші та неробстві. Потім він звернувся до стосунків між людьми в організованому суспільстві, щоб з'ясувати їх причини.

Організація суспільства є головною причиною нерівності. Руссо писав, що основоположник громадянського суспільства був першим, хто відгородив ділянку землі, сказавши: «Це моє», і знайшов обмежених людей, які вірять у це.

Свобода і рівність є «природним станом» людини, а отже, її «природними правами». Інших прав немає, і справедливості можна досягти лише через визнання цього природного права, включення всіх інших історичних прав, записаних у хартіях, сувоях і традиціях, і визнання обмежень, які члени громадянського суспільства накладають на природні права. права в інтересах загального блага [28, с. 130].

Це суспільний договір, який є єдиною санкцією для всіх громадських установ і організацій.

До виникнення громадянського суспільства люди були рівноправними у майновому відношенні і не брали участі в політичному житті. Вони були вільними, не мали законної приватної власності і жили незалежно один від одного (або повністю незалежні й окремі, або об'єднані у «вільну асоціацію» без військових чи взаємних зобов'язань). Люди нагадували «тварин» у «домашньому стані». Вони мали лише природні (справжні) бажання [8, с.131].

Взагалі люди були схильні вважати речі, що перебували під їхнім контролем, своїми, і навіть у первісної людини не було примусової приватної власності, не кажучи вже про приватну власність.

За словами Руссо, людська жадібність і здатність до накопичення спонукали багатьох людей займатися натуральним господарством, винаходити засоби виробництва, вести осілий спосіб життя, змушувати інших працювати. Люди були тісно пов'язані між собою і могли присвятити себе металообробці та сільському господарству.

Приватна власність стала основою майбутнього громадянського суспільства і причиною породженої майнової, а згодом і політичної нерівності. Система приватної власності породжувала конфлікти та зіткнення інтересів між людьми.

Держава виникла після виникнення соціальної нерівності. Багаті пропонували створення держави бідним, які не мали підстав відмовлятися на тій підставі, що треба досягти миру, і чекали від держави «миру та комфорту».

Таким чином держава виникла в результаті суспільного примирення, основною метою якого було забезпечення мирного доступу до власності для всіх.

Виникнення соціальної нерівності Руссо пов'язує з появою приватної власності, особливо на землю. Укладаючи суспільні договори, утворюючи державу, приймаючи закони, люди відмовляються від своїх природних свобод і набувають громадянських. Важливим аспектом концепції Руссо є заперечення необхідності правителів і керованих.

Мислитель підкреслював, що свобода, як і рівність, є найвищим благом людини. Щоб реалізувати цю свободу, він відстоював ідею народного суверенітету. Суть цієї ідеї полягає в тому, що всі учасники мають рівні права після підписання такого суспільного договору.

Для досягнення цього кожна особа повинна відмовитися від попередніх прав, таких як право на самозахист і право володіти власністю, і замінити примусові права громадянськими правами і свободами, включаючи право володіти власністю. Після підписання такого договору людина та її майно перебувають під захистом громади. При цьому індивідуальні права

набувають юридичного характеру, оскільки вони гарантуються взаємною згодою і колективною владою всіх громадян. Результатом суспільного договору є федерація рівних і вільних індивідів, тобто республіка. Як і Монтеस्क'є, він заперечує те, що контракт є угодою між володарем і керованим. У його розумінні договір – це договір між рівноправними суб'єктами [28, С. 132].

Особи, підпорядковані громаді, не підпорядковуються нікому і залишаються такими ж вільними, як і раніше. Свобода і рівність договірних сторін забезпечує інтеграцію людей як єдиного цілого, як колективних людей, які не вступають у протиріччя з індивідуальними інтересами. У цьому полягає суть концепції «народного суверенітету» або «народного суверенітету», яку Руссо запропонував як фундаментальний принцип республіканізму. Народний суверенітет виявляється в законодавчій владі, яку здійснює народ, оскільки політична свобода можлива лише в державі, де народ виступає законодавцем.

Свобода, для Руссо, означає, що громадяни захищені законом і можуть створювати власні закони. Він дає визначення закону і підкреслює, що «закон, прямо не схвалений народом, є недійсним, він не є законом» [28, С. 134].

На думку Руссо, участь усіх громадян у законодавчій владі унеможлиблює прийняття рішень, які завдавали б шкоди особистості. Тому верховна влада в рамках національного суверенітету повинна обмежуватися не природними правами індивідів, а загальною згодою громадян. На думку Руссо, загальне благо, яке є метою держави, може бути досягнуто лише через панування більшості. Руссо підкреслює дві важливі характеристики державного суверенітету: його непорушність і неподільність. Підлеглі громаді нікому не підкоряються і залишаються такими ж вільними, як і раніше. Свобода і рівність договірних сторін забезпечують інтеграцію народу як єдиного цілого, як колективної людської істоти, що не суперечить індивідуальним інтересам. У цьому полягає суть народного суверенітету, або

«суверенітету народу», який Руссо уявляв основним принципом республіки. Народний суверенітет виявляється в законодавчій владі, яку здійснює народ, оскільки політична свобода можлива лише в державі, де народ виступає законодавцем.

Свобода, для Руссо, означає, що громадяни захищені законом і можуть створювати власні закони. Він дає визначення закону і підкреслює, що «закон, прямо не схвалений народом, є недійсним, він не є законом» [28, С. 134].

На думку Руссо, участь усіх громадян у законодавчій владі унеможлиблює прийняття рішень, які завдавали б шкоди особистості. Тому верховна влада в рамках національного суверенітету не повинна обмежуватися природними правами особи, а її межі мають бути на рівні загальної згоди громадян. На думку Руссо, загальне благо, яке є метою держави, може бути досягнуто лише через панування більшості. Руссо виділив дві важливі ознаки державного суверенітету: недоторканність і неподільність.

По суті, політико-правове вчення Руссо значною мірою лягло в основу позитивного і негативного державного законодавства Великої французької революції. Руссо зіграв важливу роль у формуванні багатьох нових політичних і правових принципів наступного покоління. Зокрема, він мав великий вплив на появу такої течії, як радикалізм.

З появою держави людство вступило в фазу цивілізації, яку Руссо розглядав як епоху несправедливості і гноблення, але він погоджувався з неминучим прогресом науки і техніки і вважав, що життя людей можна покращити лише за умови відсутності соціальної несправедливості. . Тому Руссо запропонував утопію (відновлення природного стану) як ідеальне бачення майбутнього. Проте це для нього було можливим лише за умови збереження всіх позитивних досягнень суспільства і не підходу хибного шляху розвитку людства. Таким суспільством Руссо бачив незалежність, свободу (людина народжується вільною і незалежною), рівність (з точки зору

Руссо, без рівності не може бути незалежності), а національний суверенітет — реалізацію спільної волі (верховна влада належить Люди). як юридична особа, тобто як сторона суспільного договору) і організоване суспільство. Спільне проживання (федерація) як реалізація спільної волі. За Руссо, народ — це вільні громадяни республіки, до яких належать усі дорослі чоловіки, незалежно від соціального чи етнічного походження, а також нижчі верстви суспільства («бідняки», «третій стан», «робітники»). .) [28, С. 135, так тлумачили якобінці та марксистки, які згодом стали радикальними захисниками концепції національного суверенітету.

Згідно з Руссо, народний суверенітет виник із здійснення законодавчої влади. Уряд не мав жодних прав і мав статус адміністративного органу, уповноваженого сувереном виконувати закони та підтримувати правопорядок. Якщо уряд не виконував покладених на нього повноважень, він відправлявся у відставку за волевиявленням народу.

Тому Руссо виключав будь-який представницький уряд (законодавчий орган, що представляє народ). Відповідно до його вчення, невід'ємний суверенітет народу відкидає будь-яку форму представництва. Законодавча влада - це суверенна державна влада, яка може і повинна здійснюватися безпосередньо суверенним народом. Руссо розрізняє демократію, аристократію та монархію, якій народ довіряє завдання управління державою.

Найбільш прийнятною формою політичного устрою для малих держав Руссо вважав демократію, для середніх — аристократію, для великих — монархію. Якою б не була політична форма, Руссо визначив республіку як державу, яка керується основним політичним законом (який Руссо вважав необхідною характеристикою громадянського союзу) і в якому цей основний закон займає чільне місце в системі звичаєвих, цивільних і цивільний союз Карні закони, що регулюють життя всього союзу.

Єдино справедливою формою правління Руссо визнавав пряму демократію, при якій сувереном є народ і глава держави. Руссо визначав

неподільність і непорушність як фундаментальні характеристики національного суверенітету і підкреслював, що здійснення суверенітету накладає рівні права та обов'язки на всіх громадян. На думку Руссо, відчуження народного суверенітету на користь окремих осіб чи державних органів або його розподіл між різними верствами населення заперечує те, що суверенітет є загальною волею народу [28, С. 136].

Розвиваючи поняття права, Руссо завжди посилався на поняття свободи. Природною сутністю людини цей мислитель вважав свободу (адже, на відміну від тварин, людина в силу своєї свободи не залежить від природної свободи). Людина добра за своєю природою, не має власності, ні від чого і ні від кого не залежить і тому вільна. Таким чином Руссо ідеалізує первісні (родові) відносини і підкреслює, що таке суспільство регулюється рівними правами вільних і незалежних індивідів, природними правами, які передують державі. Боротьба між правом на рівність і правом на приватну власність руйнує природний стан і призводить до появи громадянського суспільства і держави.

Закони, прийняті державою, визнають законність попереднього поневолення, а організація державної влади створює умови для нового поневолення.

Таким чином створюється «уявна рівність», яка насправді є станом тиранії та сваволі, тобто політичного відчуження.

Нерівність, яка супроводжувала перехід від природи до суспільства, була прихована декларацією, що «всі рівні перед законом», після чого нерівність у власності на нерухоме майно почала швидко поглиблюватися.

У державі воля громадян не механічна чи математична, а цілісна і єдина. Громадян об'єднує не «індивідуальна воля», а «спільна воля», яка відображає спільне благо.

Ця загальна воля «завжди тверда, незмінна і чиста». Це вроджений і непорушний суверенітет. Уряд отримує виконавчу владу від народу лише у формі представництва і зобов'язаний здійснювати її відповідно до волі

народу. Якщо вона порушить це, вона повинна бути знищена під дулом зброї повстанцями, повідомляє People.

Руссо передбачив існування трьох основних форм правління: демократії, аристократії та монархії. «Нормальним» політичним устроєм, на думку Руссо, може бути лише республіка, тобто «кожна конституційна держава, незалежно від форми правління» [28, С. 137].

У малих державах демократія або демократична республіка є бажаною та прийнятною. У дещо більших країнах, таких як Франція, «виборча демократія», тобто. Х. перевага віддається виконанню адміністративних функцій невеликою групою, відповідальною перед народом, тоді як у більших і густонаселених державах монархія, тобто. Х. переважно делегування адміністративних повноважень, бажано одній особі.

На думку Руссо, свобода в майбутньому можлива в справедливій державі, в організації, в якій «природні умови і закони завжди погоджуються в усіх відношеннях». Це умова свободи. Якщо ви тільки знаєте, що хороші речі існують, ви ще не любите хороші речі. Розум лише сприяє відкриттю моралі. Справжнє джерело моралі в нас самих, внутрішнє сприйняття добра і зла є прямим просвітленням совісті.

Тому для Руссо совість є синтезом внутрішнього почуття і розуму.

Совість є основою раціонального природного права – світу моральних переконань. На цьому етапі вперше в історії людина може реалізувати свою потенційну свободу.

Руссо вважав, що майбутній ідеальний державний устрій буде регулюватися «громадянськими свободами» і «правами приватної власності». Свобода – це «підкорення людини законам, які вона сама собі встановила» та особистий параметр [28, с.137].

«Свобода не може існувати без рівності» — це суспільний вимір. Руссо вважав, що необхідно зрівняти майно громадян і «зблизити крайності», щоб не було ні багатих, ні бідних [28, с.138].

2.3. Раціоналістична парадигма дозвілля у працях Ж.-Ж. Руссо

Епоха Просвітництва була особливою фазою соціокультурної динаміки, переходом від традиційного релігійного суспільства до змішаної системи цінностей, у якій раціоналізм і вільнодумство були основними цінностями.

Такі цілі та ідеали Просвітництва, як свобода і щастя людини, мир і віротерпимість, вільнодумство і відмова від релігійних і політичних догм, могли торкнутися лише дозвілля. Ці питання не тільки обговорювалися в аристократичних салонах і памфлетах, а й знаходили своє вираження у вільний час, політизуючи суспільну свідомість і сприяючи зростанню революційних настроїв у суспільстві. Хоча реального масового розповсюдження не було, погляди Просвітництва охопили широкі верстви населення.

З іншого боку, у міру поширення Просвітництва та зміцнення його основ, як у реальності, так і в теорії, виникла й набула ваги критика просвітницького мислення. Незважаючи на утопічний характер Просвітництва, багато його передбачень і застережень стали реальністю в наступні століття. Французький просвітитель, письменник і педагог Ж.-Ж. Руссо був одним із перших, хто зайняв таку критичну позицію, хоча вільний час відігравав важливу роль.

Погляд Руссо на дозвілля та його значення в суспільстві можна обґрунтувати, проаналізувавши його філософські, освітні та соціальні праці, художні твори та листи. Проте основна частина поглядів Руссо на дозвілля сформована в його «Листі до Даламбера про видовища», «Нарисі науки і мистецтва», «Про походження та принципи людської нерівності», «Еміль або про виховання»). Згідно Руссо, об'єктивна оцінка стану людини та її трансформації в сучасному суспільстві дозволяє виявити оригінальні елементи в природі сучасної людини і відрізнити їх від штучних, нав'язаних ззовні елементів.

Люди, народжені з почуттям гармонійної цілісності, доброти, здоров'я, моральної чистоти та справедливості, втрачають свою сутність у цивілізації, яка розбещує природу, архетип найвищих цінностей, добра та щастя». «Прекрасна форма рогу не змінює свого форму.» відповідно до божественного плану і відповідно до часу, моря та погоди. Подібно до того, як людська душа нагадує потворну тварину, в лоні суспільства людська душа змінюється з різних причин - знання, ілюзії, фізичний стан, нескінченні конфлікти пристрастей - і змінюється настільки, що її обриси здаються різними. Серед неясних протиріч і пристрастей людина не знаходить ні керівництва непохитних і твердих принципів, ні дивовижної простоти, задуманої Творцем, і може лише виносити маніакальні судження» [30; 65]. Тільки розум може створити соціальні умови, які дозволяють повернутися до природи і «перевтілення», а також організувати соціальні інститути, які враховують специфіку внутрішнього світу, не перешкоджаючи розвитку особистості.

Руссо розглядає конкуренцію та конфлікт інтересів, які не є частиною людської природи, як соціальну несправедливість, яку можна виправити скасуванням приватної власності та запровадженням відповідних освітніх процесів. Реконструюючи людину не як індивіда, а як члена спільноти, можлива радикальна трансформація суспільного життя. Основним принципом такого історичного оновлення завжди має бути спільна воля народу як результат згоди рівноправних, морально відповідальних і вільних громадян. Лише через таку трансформацію суспільства можна утвердити принципи прав людини та рівності» «Кожен громадянин може або не може робити щось без участі інших, але лише тоді, коли досягнута влада дорівнює або перевищує суму природного». Колективізація людей для реалізації приватних інтересів досягається суспільною дисципліною, а при необхідності і жорсткими методами придушення індивідуальності. Нарешті, людська свобода має бути «добре врегульованою» і незалежною від примх окремої людини.

Виховання нового покоління відповідно до вимог суспільного договору вимагає великих зусиль, мужності та покори інстинктам розуму; Ж.-Ж. Руссо стверджує, що наука і мистецтво відіграють важливу роль у цьому процесі. Це тому, що вони «перешкоджають розумінню того, що є найважливішим», тобто стану регресу, руйнування та розпаду. Він пояснює це так. Неможливо зрозуміти справжні чесноти, вивчити цю «високу науку простої душі», справжні закони філософії, «не шукаючи в собі, не прислухаючись до голосу совісті в тиші пристрасті». Але можна лише «віддаватися думкам на повну силу» [33; 113] «Бо тіло і розум мають свої потреби.» Якщо «фізичні потреби» є основою суспільства, то «духовні потреби» його прикрашають. У той час як уряди та закони захищають безпеку та добробут громадян, наука, література та мистецтво менш безжально, але ефективніше замикають залізні ланцюги, що зв'язують людину, стирають відчуття свободи, яке слід створити, і створюють т.зв. ones Країни Раби роблять те, що хочуть. Необхідність збудувала трон, а наука і мистецтво зміцнили його» [30; Частина перша]. Наука і культура є породженням гордині, зарозумілості та марнославства. Астрономія виникає з марновірства, риторика - з жадібності, ненависті, брехні та лестоців, геометрія - з пожадливості, фізика - з непотрібної цікавості. Оскільки всі науки виникають з людської розбещеності, немає підстав говорити про їх користь [30; Частина II].

Чи мають наука і мистецтво щось спільне з мораллю, соціальною нерівністю та освітою? Якщо твори митців формують сучасні соціальні умови, то чи можуть театр, музика та література вирішити чи принаймні пом'якшити конфлікт між дозвіллям і роботою, пристрастю та розумом, свободою та обов'язком? Чи можуть митці покладатися лише на об'єктивність, щоб задовольнити смаки людей, привернути їхню увагу та викликати оплески? І якщо мистецтво підкоряється зовнішнім умовам – інтересам і соціальному середовищу, яке оточує митця, – звідки береться сила «змінюватися»? Бо мірилом успіху театральних вистав у сучасному суспільстві є «задоволення, а не прибуток». Задоволення — це головна мета, і

коли люди отримують задоволення, тоді мета досягнута.» Оскільки задоволення залежить від людської недосконалості, чим привабливіше видовище, тим згубніше воно для моральної поведінки. Ж.-Ж. Руссо доводить це на прикладі «найзразковішої» сучасної комедії Мольєра. Його п'єси — «школа розпусти й пороку, небезпечніша за книжки, що цим порокам навчають», його головне завдання — висміяти витонченість і простоту, викликати співчуття у тих, хто віддає перевагу обману й фальші.

Мистецтво може «сколихнути» людей, коли воно дуже публічне. Мистецтво може впливати на моральну поведінку, лише якщо воно моральне. Чи можливе таке мистецтво в морально розбещеному суспільстві? Відповідно до історичного аналізу розвитку людства, наука і мистецтво є корінням «зла», тому мистецтво псує моральні принципи людей, а не виправляє їх.

За даними Ж.-Ж. Руссо театр — найрозпусніша форма розваги, яка розхитує патріархат до самих основ. Подібно до Вольтера і Дідро, Руссо вважає, що мистецтво має бути «школою чесноти», і прагне встановити зв'язок між мистецтвом і дійсністю, красою і мораллю. Проте прагнення ототожнити естетику з мораллю, а красу з реальністю змушує Руссо особливо усвідомлювати цю відмінність. Руссо не визнає моральної ролі театру. Задовго до Канта він відділяв моральні цінності від естетичних і, переконавшись в аморальності цивілізації, вимагав відмови від усякого мистецтва на користь моралі» [29; 694].

Цікавою є полеміка Ж.-Ж. Руссо про театр. Кожен театр є відображенням пристрастей, думок і звичок, які нас оточують, і якщо митець не задовольняє цих пристрастей, його робота нічого не варта. Тому смішно стверджувати, що театр морально вдосконалює людину. Театральні вистави в кращому випадку не приносять користі: «Постійне хвилювання робить нас втомленими, слабкими і навіть схильними до пристрасті» [33; с.109-110].

Для зіпсованих цивілізацією суспільств наявність театру не є великим недоліком, у деяких випадках театр може бути навіть корисним: «Вони

приваблюють іноземців, збільшують обіг грошей, заохочують артистів, змінюють моду, наповнюють серця багатих. а ті, хто мріє про багатство, пом'якшують свій характер і змушують людей забути своїх вождів. Вона не дає аморальності перетворитися на відкритий грабіж» [33; с.116].

І навпаки, в республіці без розкоші театр руйнує продуктивність праці, спонукає до неробства, розбещує людський дух, спонукає до суспільної лінощів і байдужості до суспільних і приватних справ, «переносить всю мораль у сферу метафізики, перетворює громадян на відьом, матерів — на «Сноби і дочки – для любителів театру» [33; с.117]. Збитки, спричинені відкриттям театру, включали зменшення робочої сили, зростання витрат, скорочення продажів, запровадження податків та появу предметів розкоші [33; с.115-116]. Ж.-Ж. Руссо вважав, що сфера дозвілля повинна суворо контролюватися державою і служити її цілям. Цю думку мислитель обґрунтував у наступних текстах.

1. “Дозвілля” і “Мораль” Ж.-Ж. Руссо вказував на силу закону, силу громадської думки, гонитву за насолодою як способи впливу на моральну поведінку людей. Водночас цей мислитель наголошує на тому, що сила закону не діє у царині насолод і розваг [33; с. 80]. Тому для впливу на людей краще використовувати громадську думку: «Якщо на самоті джерелом звички є власна думка, то в суспільстві її джерелом є думка інших» [33; с.119]. Особисте та суспільне значення дозвілля у формуванні моралі знаходить відображення у думці філософа про те, що «з усіх радощів і дрібних багатств у світі дозвілля найціннішими є свобода і здоров'я». цінний . Дозвілля, свобода і, перш за все, здоров'я. «Своїм багатством купив би передусім відпочинок і волю, а якби їх продав, то ще й здоров'я додав би їм...» [32; Кн. 4].

«Відпочинок і робота. Люди в стані неробства не вільні у виборі розваг – «оскільки вони ризикують вигадувати ті, які найбільше відповідають їхнім аморальним схильностям, шкідливі як у задоволенні, так і в дії» [33; с.111].

Тому люди повинні присвятити себе такій праці, звичка до якої робить неробство нестерпним і втамовує спрагу совісті легкої розваги». «Коли руки працюють, уява відпочиває; коли тіло надто втомлене, духу бракує натхнення» [32; Кн. 4].

Бажання розваг виникає через невдоволення собою, лінь і недбалість, відсутність задоволення від простих і природних речей [5; с.76]. Ж.-Ж. Руссо вірив у цілющу силу праці: «Нехай прості й умілі люди працюють вільно, за своєю волею. Немає підстав побоюватися, що цією свободою будуть зловживати. Для тих, хто страждає від втоми, звільнення від роботи — сама по собі довгоочікуване задоволення і не потребує особливого задоволення. [33; с.110-111].

3. «Міське дозвілля — сільське дозвілля» Найбільш спотворене дозвілля у великих містах. У ньому живуть нещадні й аморальні змовники й ледарі, чия уява зіпсована надмірними насолодами, чия поведінка завжди відзначена бажанням розваг, чий гаманець і багатство важливіші за гідність і совість... Проте місто має вільний часу власні вигоди. Час, який люди проводять, беручи участь у різноманітних формах розваг, «рятує суспільство від дванадцятої частини злочинів, які могли б бути скоєні інакше». На додаток до цього виникає драма, якої слід очікувати в кав'ярнях та інших вигрібних ямах, де місцеві ледарі та бродяги збираються заради користі. батьків, які вдома бережуть честь і гаманці своїх жінок і дочок...» [33; с.33].

Навпаки, малі міста та села повинні дотримуватися протилежного правила щодо дозвілля. «Життя людей активне, а вільний час різноманітний, якщо не часто. Постійне чергування тривалої праці та короткого відпочинку є пора насолоди, гідна такої назви» [32; вірш 4]. Для багатих нудьга є страшною карою, непереборною і вбивчою, незважаючи на незліченну кількість дорогих розваг і намагань догодити підданам. Багаті все життя намагаються втекти від цього почуття нудьги, яке «стає страшною хворобою, крадучи спочатку дух, а потім життя» [32; Том IV].

Ж.-Ж. Руссо віддавався «справжньому» дозвіллю в уявному утопічному світі, де народні промисли, свята та ігри були відкриті для всіх [32; Том IV].

«Коли селяни збиралися на свято села, я перший йшов з друзями, а коли було весілля в неміській, але ідилічній околиці, всі знали, що я люблю веселощі, і запросили мене» [32; Том IV]. Це «приблизне переживання, поки людина не вибере приємне проведення часу і не відкриє для себе справжню насолоду» [32; Том IV]. Усе інше – ілюзія, фантом, марнославство, яке не визнає цінності реального життя [32; Том IV].

4. Індивідуалізм-Колективізм Ж.-Ж. Опора Руссо на колективізм базується на ідеї соціальної дисципліни, яка може придушити індивідуалізм суворими покараннями, коли це необхідно. Ця «тиранія» більшості є волею народу, законом народу, нормою справедливості та чесноти. Справжня свобода вибору залежить від схвалення (або несхвалення) групи, яка узаконює «обмеження». Тому пріоритет мають масові демонстрації, бали та святкування: «Ми повинні зібратися надворі на свіжому повітрі й насолодитися солодким дотиком щастя. Задоволення має бути вільним і безкорисливим, не приємним, не купленим за гроші і не зіпсованим поняттями примусу чи багатства...» [33; с.167-168].

Форми організації дозвілля повинні бути керованими. Наприклад Ж.-Ж. Руссо просуває чоловічі клуби, які зберігають деякі старі цінності. «Чоловіки можуть говорити про важливі і серйозні речі, не залишаючись на самоті, не опускаючи своїх думок до жіночого рівня, не прикрашаючи свій розум лицарськими вбраннями, не боячись насмішок ... Співрозмовники ніколи не дошкуляють жартами і люб'язностями, задоволеними» [33; с.153]. Люди приєднуються до таких клубів у сільській місцевості за містом для спорту, відпочинку та полювання. Найбільша ж перевага асоціації полягає в тому, що вона має необхідні передумови «виховувати людей друзями, громадянами і воїнами», тобто виховувати людей, які вирізняють вільний народ [33; с.153]. З усіх громадських організацій клуб є найбільш

раціональною, безпечною, відкритою і легальною формою, в якій «панують порядок і дисципліна» [33; с.153]. І легко контролювати різні ігрові організації». І коли тренування сили та розуму починає відігравати свою належну роль, карти, кості та азартні ігри неминуче втрачають сенс... Вийдіть із кола недосконалості. Адже ці недосконалості властиві людям, а не колі...» [33; с.155].

Ж.-Ж. Руссо відстоював поширену в Спарті модель дозвілля, описану в «Законах». Платон також представив цю модель у своїх законах. У результаті свята в Лакедемонії були простими, економними, просякнутими патріотизмом і бойовим духом хороброго і вільного народу». «Спартанське дозвілля було задоволенням і видовищем». Навіть найважча робота була розвагою, і кожна хвилина Відпочинок служив вихованню народу. «Там громадяни були в постійній єдності і все своє життя присвятили розвагам державного значення, грі, яку могла перервати тільки війна» [33; с.174].

Основні принципи, які впливають на поведінку людей у сфері дозвілля та сприяють гармонії природи та суспільства, цей мислитель визначає наступним чином.

- Людська природа, природні бажання та інтерес до емоцій. Найдоцільнішим і найефективнішим способом відстоювання цих принципів, на думку Руссо, є виховання дітей у селі та на природі, подалі від руйнівного впливу міської цивілізації. Першою вимогою до розвитку характеру є свобода вибору – слідувати природі чи кидати їй виклик. Однак єдиною справжньою книгою, з якої можна вчитися дитині, є книга природи. Бо книга природи вчить, як служити і слухатися Творця. Велич природи, її значення у процесі формування характеру та важливість формування особистості в душі гуманізму, гармонії та цілісності визначали погляди Ж.-Ж. Руссо про роль дозвілля в суспільстві.» У своїх спогадах Ж.-Ж. Руссо: «Що я згадую найчастіше і найлегше в своїх спогадах?» Не радощі молодості, такі рідкісні й давно минулі, змішані з болем, а самотні дні в Монморансі, самотні прогулянки, короткі щасливі дні, проведені на самоті» [29; с.686]: «Я

побудував маленький зруб на вершині гарного пагорба, щоб захиститися від сонця. Я люблю читати і знаю багато про живопис, але в мене немає ні галереї, ні бібліотеки. Такі колекції ніколи не бувають повними, і я знаю, що незавершеність приносить більше смутку, ніж досконалість. У цьому випадку багатство веде до бідності. [32, том 4];

- Ж.-Ж. Руссо вважав, що прагнення до самовдосконалення має бути єдиною ефективною формою проведення дозвілля і первинною внутрішньою мотивацією. Безпосередній інтерес є запорукою успіху будь-якого ступеня та рушійною силою навчального процесу. Цей принцип також слід враховувати при організації дозвілля. Як кожне суспільство потребує театру¹, так і кожна вікова категорія потребує дозвілля. Обмеження вільного часу енергійної молоді призведе до ризикованої діяльності, а «світські тусовки замінять добре організовані приватні вечірki...». . І все ж. Як було б добре, якби депутати проявили лідерство в цих питаннях. «Якби тільки батьки могли захоплюватися грацією та майстерністю своїх дітей, радіти їхнім заслуженим оплескам і, нарешті, від душі насолоджуватися найкрасивішими виставами» [33; с.171]. Молоді також варто пропонувати вистави, які відповідають її психофізіологічним потребам. Їм потрібні такі заняття й розваги, які не збуджують у них пристрастей, а, навпаки, стримують їх і спонукають до активності, самовладання й наполегливості, а не до лінощів і неробства;

- Свобода і самодіяльність людей (особливо дітей). Тому їхня активна участь у дозвіллі має бути спрямована на самопізнання та добровільний життєвий досвід. Мистецтво і наука ускладнюють взаєморозуміння, створюють вульгарну й фальшиву одноманітність, наслідують чужі звички, а не власний розум, сприяють виродженню й роздробленню душі, атрофії людського тіла, псуванню насолоди.» Справжня дружба , справжньої поваги та повної довіри не існує. Під маскою одноманітності і зрадницької ввічливості, під маскою працьовитості, властивої тогочасному вихованню, ховаються недовіра, небезпека, недовіра, холоднокрівність, ненависть, зрада... і все. [30; т.2]». Якщо мистецтво і наука не тільки «марні», але й

«небезпечні» і «дорогі», то чому ми повинні навчати наших дітей у вільний час? "Гарне питання! Звичайно, це не забудеться з часом, але те, що знадобиться дітям, коли вони виростуть» Крім ремесел і сільського господарства, Ж.-Ж. Руссо також любив уроки фізкультури як спосіб приведення людини в гармонію з природою і соціальним середовищем. Тому він розглядав полювання як хобі, яке поєднує в собі новизну, задоволення, дисципліну та знання.

Наприклад, однією з головних тем соціальної філософії Руссо є конфлікт між сучасним суспільством і людською природою. У своїх працях Р. показав негативну роль науки і мистецтва в цивілізації, виступав проти універсалістського космополітизму. Якщо енциклопедисти вбачали в науці справу суспільного розвитку, просвіти і прогресу, а в мистецтві — могутній виховний засіб і платформу для поширення нових ідей, то Ж.-Ж. Руссо аналізував їх як стани регресу, руйнування та занепаду, які «перешкоджають розумінню того, що має найбільше значення».

В архаїчних ідеалах малої республіки і прямої демократії Ж.-Ж. Руссо бачив можливість реалізації принципів громадянськості та патріотизму. Основою такої держави є громадянські свободи, але «справжній» закон зобов'язує індивіда підкорятися законам, прийнятим групою, за будь-яких обставин.

Ж.-Ж. Руссо визначив дозвілля та освіту як важливі рушійні сили в процесі прогресивних соціальних змін. Підпорядкування емоцій розуму, фізичних нахилів - совісті та суспільним обов'язкам, свободи вибору - законам і правилам, а також визнання соціального середовища важливою умовою виховання відображає парадигму, в якій раціоналістична концепція дозвілля закріплюється - спартанська строгість поведінки, емоційна поміркованість і корисність - займає центральне місце у творчості Руссо.

РОЗДІЛ 3

РОЗРОБКА СПОРТИВНОГО ЗАХОДУ «ТИ І Я – СПОРТИВНА СІМ'Я» У ПАРАДИГМІ ДОЗВІЛЛЯ Ж.-Ж. РУССО

3.1. Цілі заходу

Необхідність реалізації проекту "Ти і я - спортивна сім'я" зумовлена наступними положеннями:

1. зростаючим інтересом серед студентської молоді та громадськості до відродження ідеї національного виховання та створення національної системи.

2. врахуванням особливостей народної фізичної культури та специфіки її змісту, який бере свій початок у способі життя народу і адаптивно змінюється залежно від особливостей історичної ситуації, його духовних та економічних потреб, естетичних уподобань та взаємовідносин з іншими культурами

3) сучасна урбанізація і соціальна концентрація негативно впливають на фізичне і психічне здоров'я дорослих і дітей, а також на їхню фізичну самореалізацію. Суспільне фізичне виховання у різних формах і засобах у контексті активного відпочинку сприяє підвищенню розумової та фізичної працездатності, підготовці молоді до здорового способу життя, формуванню практичних навичок та покращенню їх психофізичного стану.

4. відродження української народної культури має здійснюватися через комплексне поєднання всіх елементів. Українська етнічна фізична культура на принципах природовідповідності, народності, самодіяльності та культуровідповідності здатна об'єднати багато молодих людей, надати можливості для самовираження та саморозвитку, розвивати національну свідомість.

Мета – формування на прикладах багатовікового досвіду фізичного виховання сильної, здорової, творчої стійкої особистості громадянина України, сприяти родинному гуртуванню, синергії сім'ї у подоланні труднощів і перешкод, змагальність.

Завдання:

1. відродження національних традицій у сфері фізичного виховання шляхом об'єднання зусиль усіх державних та недержавних організацій, що працюють у сфері освіти, охорони здоров'я та захисту прав дітей, сприяння зближенню родинних стосунків, вболівання за свій рід.

2. збільшити кількість закладів освіти, культури, охорони здоров'я та соціальних служб, які беруть участь у проекті "Ти і я - спортивна сім'я".

3. організувати великий дводенний спортивно-мистецький захід у передмісті "Ти і я - спортивна сім'я".

4. сприяти формуванню навичок здорового способу життя.

5. створити фізичне виховання молоді, інтегроване в національний спосіб життя, з урахуванням минулих досягнень і сучасних потреб.

6. підвищення інтересу до стратегій громадського здоров'я, які довели свою ефективність у конкретних кліматичних і географічних умовах регіону

7. поширення в навчальних закладах методичної літератури, що детально описує правила та техніку українських народних ігор, а також якості та навички, необхідні для традиційних змагань.

8. організація великого дводенного мистецько-спортивного заходу "Ти і я - спортивна сім'я" із залученням якомога більшої кількості дітей, молоді та їхніх родин.

3.2. Програма заходу

Програма заходу:

9:00 – Зустріч-гостина

9:30 – Відеоролик «Щаслива родина – душа України»

10:00 – Година натхнення «Намалюю свою сім'ю»

11:00 – Спортивно-оздоровчі змагання

Таблиця 3.1

Програма спортивно-оздоровчих змагань "Ти і я - спортивна сім'я"

№ п/п	Учасники змагань	Вид змагальної діяльності	Вимоги до проведення	Оцінювання
Дитячі народні ігри та розваги				
1	Діти дошкільного віку (колективна організація)	„Мак”, „Довгі лози”, „Вовк та гуси”, „Кіт і миша”	Створення емоційного настрою, розвиток спритності, координації	Активність, знання та дотримання правил
2	Діти молодшого шкільного віку (команди)	„Зайчик”, „Дуб”, „Боротьба”, „Богатирі” „Переправа”, „Лучники”,	Імітація та відтворення рухів тварин та рослин за звуковим сигналом Навколішки, лежачи, без рук - грудьми Розвиток рівноваги, окоміру, швидкості сили, спритності	Швидкість реакції, техніка виконання Загальна кількість перемог
3	Молодь (команда) хлопці	Футбол, силова естафета, „Штурм фортеці”, Рибалки Колесо Стінка на стінку Боротьба	Руки з'єднані за спиною; м'яч забити у лунку Перенесення вантажів, Подолання перешкод Виловлювання риби руками з діжки Лазіння по стовпі Виштовхування команди суперника за визначені межі Навколішки, лежачи, без рук - грудьми	Кількість забитих м'ячів. Швидкість виконання етапів. Час штурму Кількість виловленої риби за 1 хв. Кількість обертів колеса, час. Час подолання опору суперника Кількість перемог
4	Молодь (команда) дівчата	Кладочка Віночок Хоровод, танець	Дотримання рівноваги при ходьбі по вузькій колоді Накидання кілець на вертикальну вісь Колективне виконання обряду, або елемента	Швидкість виконання, техніка Кількість кілець Гармонійність виконання
Сімейні розваги				
5	Сімейні команди	«Змійка»	тато – ведення баскетбольного м'яча, мама – ведення тенісного м'яча ключкою, дитина – ведення футбольного м'яча ногою або біг з м'ячем в руках	Швидкість виконання, гармонійність виконання

Шляхи реалізації проекту "Ти і я - спортивна сім'я" наведені в на рис. 3.1.

Шляхи реалізації проекту	1. Провести рекламну кампанію із залученням преси, радіомовлення та телекомпаній про початок проекту "Ти і я - спортивна сім'я".
	2. Організувати нову безкоштовну секцію "Ти і я - спортивна сім'я", у якій молодь зможе засвоїти значення цінності здоров'я, реалізувати свої фізичні можливості, самовиразитись і самовдосконалитись за допомогою форм та засобів народної фізичної культури.
	3. Запросити до участі в проведенні акції художні колективи міста, дитячі юнацько-спортивні школи, дитячі команди за місцем проживання, освітні заклади міста.
	4. Залучити спонсорів для придбання призів та заохочення учасників свята.
	5. Створити комісію по організації акції та її проведенню. Скласти програму художньо-спортивної акції "Ти і я - спортивна сім'я".
	6. Виготовити на комп'ютері бейжі для організаторів акції, запрошення, грамоти учасникам змагань та активістам клубу, емблеми учасникам акції, листівки-подяки.
	7. Придбати спортивний інвентар для проведення акції.
	8. Розіслати запрошення на спортивно-художнє свято "Ти і я - спортивна сім'я".
	9. Виготовити афіші з оголошенням про час і місце проведення акції.
	10. Організувати участь дітей у спортивних змаганнях, забезпечити суддівство.
	11. Написати сценарій свята, який передбачає виступи колективів художньої самодіяльності.
	12. Підготувати атрибути та майданчики для проведення змагань.
	13. Естетично оформити сцену для виступів плакатами та лозунгами-рекламами згідно теми : "В здоровому тілі – здоровий дух", "Сила без духу тліє" та ін.
	14. Організувати роботу торговельних точок по продажі напоїв та їжі, національні кухні.
	15. Організувати місце та забезпечити необхідний матеріал для проведення конкурсу "Юний художник".
	16. Організувати ярмарок народних промислів, творів мистецтва, спортивного інвентарю.
	17. Запросити представників преси і телерадіомовлення на висвітлення акції "Княжі ігри".
	18. Запросити всіх бажаючих до участі в художньо-спортивній акції через засоби масової інформації.
	19. Запросити медичних працівників до участі у проведенні акції і надання необхідної медичної допомоги учасникам.
	20. Провести прес-конференцію по підсумках виконання проекту.

Рис. 3.1. Шляхи реалізації проекту "Ти і я - спортивна сім'я"

3.2. Фінансування заходу

Захід організовується за підтримки навчальних закладів, промислових підприємств та спонсорів міста. Фінансування також надається обласним центром фізичного здоров'я населення "Спорт для всіх" для покриття витрат на суддівство, сертифікати та документи.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки:

Одним із ключових понять у розвитку сучасного суспільства є цивілізація. Порівняння термінів «цивілізація» і «культура» характерне для вчених XIX-XX ст., але тут знову немає згоди. Існуючі визначення цивілізації ґрунтуються на різних підставах: географічних, етичних, культурних, теологічних, технологічних, економічних тощо. Предметом цивілізації в історії є стан суспільства, на відміну від природного стану, який визначається соціальним прогресом. Цивілізація — це соціальна організація, що характеризується суспільним поділом праці та розвитком інфраструктури, яка зміцнює людські зв'язки та соціальні спільноти. Ціль цивілізації — відтворення і примноження суспільного багатства.

Таким чином терміни «культура» і «цивілізація» стали майже синонімами, а наприкінці XIX століття набуло поширення уявлення про цивілізацію як зовнішній матеріальний елемент людського існування. Регіональні культурні форми також називали цивілізацією. На думку Руссо, цивілізація раціональності й поміркованості зіпсувала людину й спотворила її природні якості. Поділ праці, який відіграє важливу роль у прогресі, є не тільки добром, але й злом, яке призводить до втрати людської цілісності. Це крок до визнання проблеми відчуженості людини в суспільстві. Всі науки і мистецтва шкідливі. Вони заохочують лінь, створюють корумповану систему освіти, увічнюють соціальну нерівність і пригнічують людську волю. Руссо захищав «природний» стан людини перед цивілізацією і визнав неможливим повернутися до нього.

Руссо поставив під сумнів необхідність соціального втручання в появу природної культури. На початку не було ні духу відкриття, ні змагання.

Люди були спокійні, прості, невинні та гармонійні. У дикій природі люди були самодостатні, моральні, схильні до дрібних пристрастей, радощів і горя. Але прибуток, холодний розрахунок, егоїзм і приватна власність змінили людей і почали домінувати над їхніми емоціями. На думку Руссо, успіх цивілізації був досягнутий через руйнування гармонії між людиною і природою і втрату індивідуальності.

Головною темою творчості Руссо є нерівність між людьми та шляхи її подолання. Він критикував нерівну цивілізацію свого часу, стверджуючи, що наукові досягнення не сприяли покращенню моралі, звичаїв і життя людей загалом. Руссо вважав, що матеріальні та «фізичні» потреби людини є основою суспільного життя, а духовні — наслідком цих потреб і лише опосередковано впливають на суспільне життя. Руссо був чи не єдиним діячем Просвітництва, який не звертався до розуму. Крім розуму, на який покладалася єдина надія Просвітництва — розвиток цивілізації, збільшення наукових знань і наукового прогресу, — він цінував почуття, доброту та повагу і вважав, що найцінніші речі в житті — це прості почуття, які не мають значення. зробити людей і навіть дозволити неписьменним людям побачити їх у чистому вигляді.

Систему дозвілля і цінностей в суспільстві Руссо можна сконструювати за допомогою аналізу його філософських, освітніх і соціальних праць, художніх творів і листів. Чим привабливіше видовище, тим шкідливіше воно для моральної поведінки, бо насолода залежить від людської недосконалості Ж.-Ж. Руссо довів це на прикладі «найзразковішої» сучасної комедії Мольєра. Його п'єси - це «школа розпусти і пороку, небезпечніша за книги, що цим порокам навчають». Його головне завдання — висміяти елегантність і простоту, викликати співчуття у тих, хто віддає перевагу хитрощам і брехні; Театр для Ж.-Ж. Руссо — це найбільш вироджена форма розваги, яка розхитує патріархат до самих його основ.

Руссо визначив дозвілля та освіту як центральні рушійні сили в процесі прогресивних соціальних змін. Підпорядкування емоцій розуму, фізичних

нахилів - совісті та суспільним обов'язкам, свобода вибору - закону та порядку, а також прийняття соціального середовища як важливої умови освіти відображають парадигму, починаючи з раціоналістичної концепції дозвілля. у поєднанні зі строгістю, емоційною поміркованістю та корисністю спартанської поведінки займає центральне місце у творчості Руссо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волков О. Г. Людина у світі абсолютних і відносних цінностей, або нігілізму і цинізму. Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. Запорізький національний університет. Запоріжжя: КСК-Альянс. 2017. Випуск 38. Том 2. 40-48.
2. Воронкова В. Г. Формирование нового мировоззрения, нового человека, нового общества будущего Антропологические измерения философских исследований: Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта им. академика В. Лазаряна. 2013. Вип.3. 69-79.
3. Джеймисон Ф. Постмодернізм і суспільство споживання. Незалежний культурологічний часопис «І». Львів. 2000. № 19. 132-152.
4. Кривега Л. Д. Людина в сучасному медіапросторі. Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. Запорізький національний університет. Запоріжжя: КСКАльянс. 2019. Випуск 40. Том 2. 87-91.
5. Куцепал С. В. Комунікація та діалог у контексті освітніх викликів сучасності. Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пір. М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ. 2012. Вип. 66 (11). 531-534.
6. Лепський М. А., Дударева І. В. Культурні коди та функціональні смисли поліцентризму міста (на прикладі Празького експедиційного рейду 2019 року). Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. Запорізький національний університет. Запоріжжя: КСКАльянс. 2019. Випуск 40. Том 2. 12-21.
7. Мельник В. В. Становлення і розвиток культурної політики в умовах глобалізації. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] Запоріжжя: Вид-во ЗДІА. 2014. Вип. 58. 148-156.

8. Нікітенко В. О. Освіта, культура і туризм як чинники креативного розвитку особистості в умовах інноваційно-інформаційного суспільства: монографія. Запоріжжя : ЗНУ. 2020. 334.
9. Нікітенко В. Формування соціокультурного простору особистості в умовах нової освітньої парадигми інформаційного суспільства. Становлення і розвиток інформаційного суспільства як основи забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 23–24 листопада 2017 року. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА. 2017. 60-165.
10. Никитенко В.А. Становление и развитие сетевой онлайн-культуры личности в дискурсивном пространстве виртуальной реальности. Mokslas ir praktika: aktualijos ir perspektyvos Taptautinė mokslinė – praktinė konferencija 2017 m. gegužės 11-12 d., Kaunas Tezių rinkinys (internete). Kaunas. 2017. P. 66-67.
11. Олексенко Р. І. Глобальні проблеми філософії від Античності до сьогодення в дискурсі ринкових трансформацій. Придніпровські соціально-гуманітарні читання: у 6-ти частинах. Ч. 2: матеріали Дніпропетровської сесії І І Всеукр. наук.- практ. конф. з міжнародною участю. 2013. 148-151.
12. Пунченко О. П. Цивилизационное измерение истории человечества : монографія. Одесса: Астропринт. 2013. 448.
13. Рижова І.С. Культура як найбільш фундаментальний спосіб людського буття. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2011. Вип.46. 126-134.
14. Флорида Річард. Homo creatives. Як новий клас завойовує світ. К.: Наш формат. 2018. 432.
15. Шавкун І. Г. Організаційна культура як проблема кроскультурного менеджменту. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: зб.наук.пр. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА. 2014. Вип. 58. 53-63.

16. Буряк Л. Антропологічний код української культури і цивілізації. Український історичний журнал. 2021. Число 2. С. 211-216.
17. Алексеев-Попов В.С. О социальных и политических идеях Руссо. Ж.-Ж. Руссо. Трактаты. М.: Наука, 1963. 703 с.
18. Асмус В.Ф. Диалектика необходимости и свободы в философии истории Гегеля. Вопр. философии. 1995. № 1. С. 52–70.
19. Бернардинер Б.М. Социально-политическая философия Жан-Жака Руссо. Воронеж, 1940. 247с.
20. Длугач Т.Б. Три портрета эпохи Просвещения: Монтескье, Вольтер, Руссо (от концепции просвещенного абсолютизма к теориям гражданского общества). М.: ИФРАН, 2005. 251с.
21. Занин С.В. Общественный идеал Жан-Жака Руссо и французское Просвещение XVIII века. М., 2007. 536 с.
22. Кант И. Об изначально злом в человеческой природе. Сочинения : в 6 т. М.: Мысль, 1965. Т. 4. С. 5–59.
23. Нарский И.С. Западноевропейская философия XIX века. М.: Высшая шк., 1976. 584 с.
24. Руссо Ж. Про суспільну угоду або принципи політичного права. Київ : Port-Royal, 2001. 348 с. Бібліогр.: с. 292.
25. Фейтхвангер Л. Мудрость чудака или Смерть и переображение Жан-Жака Руссо: роман. М.: Изд-во иностр. л-ры 1956. 446с.
26. Nikitenko V. O. The matrix of creative-innovative potential of human as a factor of formation of digital technologies, digital education and digital economy (Матриця креативно-інноваційного потенціалу людини як чинник формування цифрових технологій, цифрової освіти та цифрової економіки). Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Запоріжжя: ЗДІА. 2019. Вип. 77. 133-143.
27. Руссо Ж.-Ж. Содействовало ли возрождение наук и искусств очищению морали? Трактаты. М.: Наука, 1969.

- 28.Петрушенко В. Л. Філософія: Навчальний посібник для вузів. Львів: Новий Світ-2000, 2006. 503 с.
- 29.Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. От романтизма до наших дней. СПб.: Пневма, 2003. 880 с.
- 30.Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о науках и искусствах, получившее премию Дижонской Академии в 1750 году, на тему, предложенную этой же Академией: Способствовало ли возрождение наук и искусств улучшению нравов? URL: <http://anna-ganzha.narod.ru>.
- 31.Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми.URL: <http://lib.rus>.
- 32.Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения: В 2-х т. М.: Педагогика, 1981. 656 с. (Пед. б-ка).
- 33.Руссо Ж.-Ж. Письмо к Д'Аламберу о зрелищах. С. 65- 177.
- 34.Руссо Ж.-Ж. Сповідь : [автобіогр. роман]. Київ : Техніка, 2013. 634 с.
- 35.Шейко, В. М. (2001a). Історико-культурологічні аспекти психоаналізу: монографія. Основа.
- 36.Шейко, В. М. (2001b). Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ — початок ХХІ ст.): монографія. (Т. 1). Основа.
- 37.Шейко, В. М. (2001c). Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ — початок ХХІ ст.): монографія. (Т. 2). Основа.
- 38.Шейко, В. М. (2011). Культура України в глобалізаційно-цивілізаційному вимірі (історико-методологічні аспекти): монографія. Інституткультурології Академії мистецтв України.
- 39.Шейко, В. М. (2020). Інтелігенція і влада в часиУкраїнської революції 1917–1921 рр.: монографія. Харківська державна академія культури.
- 40.Шейко, В. М., Богуцький, Ю. П. (2005). Формуванняоснов культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина ХІХ — початок ХХІ ст.):монографія. Генеза.
- 41.Шейко, В. М., Богуцький, Ю. П., Германова де ДіасЕ. В. (2012). Культурологія: навчальний посібник. Знання.

- 42.Шейко, В. М., Богуцький, Ю. П., Кушнарєнко, Н. М.(2016). Наукова творчість у галузі культурології і мистецтвознавства: навчальний посібник.ХДАК.
- 43.Шейко, В. М., Кушнарєнко, Н. М. (2011). Організація та методика науково-дослідницької діяльності:підручник. Знання.
- 44.Шейко, В. М., Кушнарєнко, Н. М. (2020). Культурологічні та мистецтвознавчі дослідження: теорія і методологія: навчальний посібник. ХДАК.
- 45.Шейко, В., Александрова, М. (2009). Культура та цивілізація в історико-культурній думці України в добу глобалізації: монографія. Інститут культурології Академії мистецтв України.
- 46.Шейко, В., Каністратєнко, М., Кушнарєнко, Н.(2007). Концептуальні засади підготовки наукових кадрів у галузі культурології та соціальних комунікацій в Україні. Вісник Книжкової палати, 2, 43–44.
- 47.Шейко, В., Левіна, В. (2010). Філософія української національної ідеї та Микола Хвильовий: історико-культурологічний аспект: монографія. Інститут культурології Академії мистецтв України.
- 48.Романєнко, Г. О., Шейко, В. М. (2008). Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір: монографія. Київ.